

คำนำ
(เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๓)

หนังสืออนุพุทธประวัติที่พิมพ์ครั้งนี้ คงเก็บความตามฉบับเดิม เป็นแต่ชำระระเบียบอักษรให้ต้องกับนิยมในบัดนี้จนตลอด เพื่ออนุโลมให้ยุติ เป็นระเบียบเดียวกันกับหนังสือแบบเรียนธรรมวินัยอย่างอื่น ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรแห่งการเรียนรู้ ซึ่งพิมพ์ใหม่ในยุคนี้.

โดยพระกระแสรับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
พระศาสนโสภณ

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

คำนำ

พระสาวกสงฆ์จัดว่าเป็นรัตนะประการหนึ่งในรัตนะ ๓ อันเป็นสรณะของพุทธศาสนิก เพราะว่า แม้พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้และทรงแสดงธรรม แต่เมื่อขาดผู้รู้ธรรมและรับปฏิบัติ ความตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้าก็ไม่สำเร็จประโยชน์. และพระสาวกสงฆ์นั้น ได้เป็นกำลังใหญ่ของพระศาสนา ในอันช่วยประกาศพระธรรมประดิษฐานพระศาสนาขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก ตลอดถึงชนผู้เกิดในภายหลัง นับว่าเป็นบูรพการีรองพระศาสดาลงมาของพุทธศาสนิก จุบูรพการีรองท่านผู้เป็นต้นวงศ์แห่งสกุล. น่าเสียดายนักว่า ประวัติของพระสาวกไม่ค่อยมีนักในบาลี ที่มีก็เพียงเป็นท่อนเป็นตอน เพียงเข้ามาอุปสมบท นอกจากนั้นก็รู้ได้โดยกาลที่กล่าวถึงในที่นั้นบ้าง ที่นี้บ้าง โดยธรรมเนียมของท่านบ้าง. เรื่องพระสาวกค่อยกล่าวถึงมาก

ในปฐนอรรถกถา แต่ก็เป็นเรื่องกระจัดกระจาย ไม่เป็นหลักในทาง
ตำนาน. มีอาจารย์บางท่านได้รวบรวมประวัติของพระสาวกบ้างก็มี
เช่นพระอรรถกถาจารย์ผู้รจนามโนรถปฐณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
พรรณนาความบาติตอนเอตทัคคะ คือตอนที่ทรงยกย่องพระสาวกว่า
เป็นเยี่ยมในทางหนึ่ง ๆ แต่ก็พรรณนาเพียงเข้ามาอุปสมบท และได้
รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ แต่น่าเสียดายว่า ท่านมุ่งกล่าวบุรพกรรมของ
พระสาวกเหล่านั้นมากกว่ากล่าวประวัติในปัจจุบัน เรื่องที่รจนานั้น
กลายเป็นนิยายไป อ่านแล้วไม่ทำให้เกิดความเลื่อมใสและนับถือ
อีกเรื่องหนึ่ง อสีติมหาสาวกนิพพาน อาจารย์ในปฐนโครจนาขึ้น
หาทราบไม่ ยังไม่พบปรกณ์เป็นที่มาอันรจนานในภาษามคธ พบแต่ที่
รจนานในภาษาไทย เรื่องที่เล่าถึงนั้น ไม่ได้หมายจะให้เป็นตำนาน
เก็บเรื่องจากที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง เอามาประจุในพระโอษฐ์ของพระ
สาวกนั้น ๆ ให้ตรัสสอนใครต่อใครในสมัยจะนิพพาน เพื่อสะกิดใจ
ผู้ฟังผู้อ่านให้เกิดสงสารและรันทด มุ่งจะให้กถานั้นมีรสชาติในทางนั้น
หาหลักในทางตำนานมิได้.

ข้าพเจ้าพอใจจะรวบรวมเรื่องพระสาวก รจนานขึ้นไว้ให้เป็น
ตำนาน ด้วยเห็นว่า พระสาวกผู้เป็นอุปการแก่พระพุทธศาสนามีหลาย
พระองค์ จะได้เชิดชูพระคุณของท่าน นำเพื่อร่วมศาสนาให้เกิด
ปลาทะและนับถือ ความดีของพระสาวกปรากฏแล้ว จักเชิดชูพระ
เกียรติคุณของพระศาสดายิ่งขึ้น. เพราะที่มาบกพร่องอยู่ดังกล่าวแล้ว
เรื่องที่รจนานขึ้น จึงไม่พ้นจากความบกพร่อง แต่หมายใจอยู่ว่า
รจนานพอเป็นเค้าแล้ว ภายหลังพบเรื่องทีควรจะเก็บมารวบรวมไว้ได้
จักทำอย่างนั้น ความสนใจมีอยู่ เรื่องที่รวบรวมขึ้นนี้ จักค่อยกว้าง
ออกตามวิสัย ถ้าท่านผู้อื่นมีฉันทะร่วมกับข้าพเจ้า บางทีท่านจักช่วย
บูรณะเรื่องให้สมบูรณ์ขึ้นอีก. ข้าพเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์อย่างนี้
จึงรจนานอนุพุทธประวัติเรื่องนี้ขึ้น.

จำนวนพระสาวกนั้น ในปุนบาลีไม่จำกัด เป็นแต่กล่าวถึง พระสาวกผู้ได้รับยกย่องเป็นเอกทัคคะ ๔๑ พระองค์ ควรจะถือเป็น เกณฑ์กำหนดพระมหาสาวกได้อยู่. ในปุนอรรถกถา กำหนดจำนวน พระมหาสาวก ๘๐ พระองค์ แต่ยังไม่เคยพบปกรณัมที่ระบุพระนาม พบแต่พระนามที่จารึกติดไว้ที่รูปพระอสีติมหาสาวก ได้มาแต่ไหนหา ทราบไม่ แต่มีเกณฑ์อันพึงจะกำหนดอย่างนั้นอยู่ เช่นพระอัญญา- โภจนทัตตัญญุเป็นเอกทัคคะ สงเคราะห์พระปัญจวัคคีย์อีก ๔ พระองค์ เข้าด้วย, พระอรุเวลกัสสปะเป็นเอกทัคคะ สงเคราะห์พระกัสสปะน้อง ชายอีก ๒ พระองค์เข้าด้วย. พระโมฆราชเป็นเอกทัคคะ สงเคราะห์ พระคณะเดียวกันอีก ๑๕ พระองค์เข้าด้วย. อีกเกณฑ์หนึ่งสงเคราะห์ สาวกผู้มีชื่อระบุไว้ในประณมโพธิกาล แต่มิได้อยู่ในจำนวนเอกทัคคะ คือพระยสะกับพระสหายอีก ๔ พระองค์. โดย ๒ เกณฑ์นี้ ได้พระ สาวกเอกทัคคะ ๔๑ พระสาวกสหจรแห่งเอกทัคคะ ๒๓ พระสาวกใน ประณมโพธิกาล ๑ สหจร ๔ รวมเป็น ๖๘ พระองค์ อีก ๑๑ พระ องค์ เป็นพระสาวกที่จัดเข้าโดยหาเกณฑ์มิได้ แต่มีนามระบุอยู่ใน มัชฌิมโพธิกาลบ้าง ในปัจฉิมโพธิกาลบ้าง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้สอบพระนามพระอสีติมหาสาวกอันจารึกไว้ หรือกล่าวถึงในที่ นั้น ๆ ได้พบว่าแตกต่างกันก็มี เช่นนี้เป็นอันสันนิษฐานได้ชัดว่า จำนวน ๑๑ รูปหลังนั่นเอง เป็นเหตุแห่งความแตกต่าง เพราะต่างอาจารย์ ต่างเลือกจัดเข้าเพื่อเต็มจำนวน ๘๐ เลือกลงไม่ต้องกัน. ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจักถือเอาพระสาวกเป็นเอกทัคคะ กับพระสาวกระบุชื่อไว้ใน ประณมโพธิกาลรวม ๔๒ พระองค์เป็นหลัก เมื่อได้กล่าวถึงท่านโดย เป็นเจ้าของประวัติแล้ว พระสาวกสหจรของท่านอีก ๒๓ พระองค์. เป็นอันกล่าวถึงด้วย. เช่นนี้จักเป็นหลักว่ากล่าวครบทั้ง ๘๐ พระองค์.

การเรียงลำดับพระสาวกอยู่ข้างยากมาก. ในบาลีเอกทัคคะไม่ ได้คิดจักลำดับเลย จะจับหาหลักก็เป็นอันได้โดยยาก หากจะได้บ้าง

ก็คงไม่ตลอด เพราะความบกพร่องแห่งปกรณ์ทั้งหลายตั้งแต่บาติ
ลงมา ไม่ได้กำหนดระยะเวลาไว้ว่าเรื่องนั้นมีขึ้นเมื่อพรรษาที่เท่านั้น
แต่ตรัสรู้ กล่าวแต่เพียงว่า สมัยนั้น ที่ตรงกับคำว่า คราวหนึ่ง ข้าพเจ้า
จัดลำดับในที่นี้ พระสววกที่ระบุชื่อในพระถมโพธิกาลตามลำดับแห่ง
อุปสมบทก่อน ถัดจากนั้น พระสาวกผู้เป็นอหิกขุ โดยอนุมานว่าเป็น
ผู้ใหญ่กว่ากัน รองจากนั้นลงมา พระสววกผู้มีไชเอหิกขุที่เป็นผู้ใหญ่
ที่มีเรื่องระบุลำดับอยู่และมีชื่อเสียง ฟ้นจากนั้นจักจัดตามเกณฑ์นคร
ที่ได้เสด็จก่อนหรือหลัง.

ข้าพเจ้าหวังว่า เรื่องนี้จักเป็นทางให้นักธรรมสนใจ และสอด
ส่องถึงเรื่องพระสาวกสืบไป.

กรม-วชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๒

อนุพุทธประวัติ

๑. ประวัติแห่งพระอัญญาโกณฑัญญะ

ดังได้สดับมา พระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ได้เกิดในสกุล
พราหมณ์มหาศาล ในบ้านพราหมณ์ชื่อโทณวัตถุ ไม่ห่างจากกบิล-
วัตตนคร มีชื่อว่า โกณฑัญญะ เจริญวัยขึ้น ได้เรียนจบไตรเพท
และรู้ลักษณะมนตร์ คือตำราทายลักษณะ ในคราวที่สมเด็จพระบรม-
ศาสดาประสูติใหม่ พระเจ้าสุทโธทนะตรัสให้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน
มาเลี้ยงโภชนาหาร ในการทำพิธีทำนายลักษณะตามราชประเพณี
แล้วเลือกพราหมณ์ ๘ คน จากพวกนั้นเป็นผู้ตรวจและทำนายลักษณะ.
ครั้งนั้น โกณฑัญญะพราหมณ์ยังเป็นหนุ่ม ได้รับเชิญไปในงานเลี้ยง
ด้วย ทั้งได้รับเลือกเข้าในพวกพราหมณ์ ๘ คน ผู้ตรวจและทำนายพระ
ลักษณะ เป็นผู้อ่อนอายุกว่าเพื่อน. พราหมณ์ ๘ คนนั้น ตรวจลักษณะ
แล้ว ๗ คน ทำนายคติแห่งพระมหาบุรุษเป็น ๒ ทางว่า ถ้าทรงดำรง
ฌราวาส จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวช จักเป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนโกณฑัญญะพราหมณ์เห็นแน่แก่ใจแล้ว จึง
ทำนายเฉพาะทางเดียวว่า จักเสด็จออกผนวช แล้วได้ตรัสรู้เป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นแน่. ตั้งแต่นั้นมา ได้ตั้งใจว่า เมื่อถึงคราวเป็น
อย่างนั้นขึ้นและตนยังมีชีวิตอยู่ จักออกบวชตามเสด็จ.

ครั้งเมื่อพระมหานุรุชเสด็จออกผนวชแล้ว กำลังทรงบำเพ็ญ
ทุกรกิริยาอยู่ โทณทัตถุญพราหมณ์ทราบข่าวแล้ว ชวนพราหมณ์
ผู้เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้ตรวจทำนายลักษณะในครั้งนั้น และทำ
กาลกิริยาแล้ว ได้ ๔ คน คือ ภัททียะ ๑ วัปปะ ๑ มหานามะ ๑
อัสสชิ ๑ เป็น ๕ คนด้วยกัน ออกบวชเป็นบรรพชิตจำพวกภิกษุ
ติดตามพระมหานุรุชไปอยู่ที่โกสัฬะ เป้าอุปัฏฐากอยู่ด้วยหวังว่า ท่าน
ตรัสรู้แล้ว จักทรงเทศนาโปรด. ภิกษุ ๕ รูปสำหรับนี้ เรียกว่า
ปัญจวัคคีย์ แปลว่าเนื่องในพวก ๕ เป้าอุปัฏฐากพระมหานุรุชอยู่
ตลอดเวลาทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาคนนั้นว่า ๖ ปี. ครั้งพระมหานุรุช
ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเต็มที่แล้ว ทรงลงสันนิษฐานว่ามีไช้ทางพระ
โพธิญาณ ทรงใคร่จะเปลี่ยนตั้งประธานในจิต จึงทรงเลิกทุกรกิริยา
นั้นเสีย กลับเสวยพระกระยาหารแค้นทวีขึ้น เพื่อบำรุงพระกายให้
มีพระกำลังขึ้นมา พวกปัญจวัคคีย์สำคัญว่าทรงท้อแท้ต่อการบำเพ็ญ
พรตอันเข้มงวด หันมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว ลิ่นเลื่อมใส
ลิ่นหวังแล้ว เกิดเบื่อหน่ายขึ้น ร่วมใจกันละพระมหานุรุชเสีย ไป
อยู่ ณ อสิปตนมฤคทายวัน แขวงนครพาราณสี.

พระคันถรจนอาจารย์แก้ข้อความนี้ว่า ธรรมเนียมให้ภิกษุ
ปัญจวัคคีย์มาพบ และอุปัฏฐากพระมหานุรุชในเวลากำลังทรงบำเพ็ญ
ทุกรกิริยา เพื่อจะได้เป็นผู้รู้เห็น เมื่อถึงคราวทรงแสดงพระธรรม-
เทศนาคัดค้านอรรถกถมถานุโยค จะได้เป็นพยานว่า พระองค์ได้เคย
ทรงทำมาแล้ว หากสำเร็จประโยชน์จริงไม่ ครั้นถึงคราวต้องการด้วย

วิเวก บันดาลให้สิ้นภักดี พากันหลีกไปเสีย.

ฝ่ายพระมหาบุรุษ ทรงบำรุงพระกายมีพระกำลังขึ้นแล้ว ทรงตั้งประธานในทางจิต ทรงบรรลุมาน ๔ วิชชา ๓ ตรัสรู้อรินัย ๔ ทรงวิมุตติจากสรรพกิเลสสาละวันบริสุทธิล้วนส่วน ทรงเสวยวิมุตติสุขพอควรแก่กาลแล้ว อันกำลังพระมหากรุณาเตือนพระหฤทัย ใครจะทรงเพื่อแผ่สุขนั้นแก่ผู้อื่น ทรงเลือกเวหาไนยผู้มีปัญญาสามารถพอจะรู้ธรรมอันสุขุมคัมภีรภาพเห็นปานนั้น ในชั้นต้น ทรงพระปรารภถึงอาหารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร อันพระองค์เคยไปสำนักอยู่เพื่อศึกษาลัทธิของท่าน แต่เผชิญสิ้นชีวิตเสียก่อนแล้ว ทั้ง ๒ องค์ ในลำดับนั้น ทรงพระปรารภถึงภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้เคยอุปฐากพระองค์มา ทรงสันนิษฐานว่าจักทรงแสดงประณมเทศนาแก่เธอ ครั้นทรงพระพุทธานุญาตอย่างนี้แล้ว เสด็จพระพุทธานุญาตจากบริเวณพระมหาโพธิ ไปสู่อิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้เห็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล เข้าใจว่าเสด็จตามมาด้วยปรารถนาจะหาผู้อุปฐากเนื่องจากความเป็นผู้มีมากนั้น นัดหมายกันว่า จักไม่ลุกขึ้นรับ จักไม่รับบาตรจีวร จักไม่ไหว้ แต่จักตั้งอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนา จะได้ประทับ. ครั้นพระองค์เสด็จเข้าไปใกล้ อันความเคารพที่เคยมา บันดาลให้ลืมการนัดหมายกันไว้นั้นเสีย พร้อมกับลุกขึ้นต้อนรับและทำสามิจิกรรมดังเคยมา แต่ยังทำกริยากระด้างกระเดื่อง พุดกับพระองค์ด้วยถ้อยคำตีเสมอ พุดออกพระนาม และ

ใช้คำว่า อาวุโส. พระองค์ตรัสบอกว่า ได้ทรงบรรลุอมฤตธรรมแล้ว
จักทรงแสดงให้ฟัง ตั้งใจปฏิบัติตามแล้ว ไม่ช้าก็บรรลุธรรมนั้น
บ้าง. เธอทั้งหลายกล่าวกันว่า แม้ด้วยการประพัตติพุทธกิริยา
อย่างเข้มงวด พระองค์ยังไม่อาจบรรลุอมฤตธรรม ครั้นคลายความ
เพียรเสียแล้ว กลับประพัตติเพื่อความมักมาก โฉนจะบรรลุธรรมนั้น
ได้เล่า. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเตือน พวกภิกษุปัญจวัคคีย์
พูดคัดค้าน ได้ตอบกันอย่างนั้นถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง. พระองค์ตรัสเตือน
ให้เธอทั้งหลายตามระลึกในหนหลังว่า ท่านทั้งหลายจำได้หรือ วาจา
เช่นนี้ เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้? พวกภิกษุปัญจวัคคีย์
นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยได้ตรัสเลย จึงมีความสำคัญใน
อันจะฟังพระองค์ทรงแสดงธรรม. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้
ตรัสพระธรรมเทศนาเป็นประถม ประกาศพระสัมมาสัมโพธิญาณแก่
พวกปัญจวัคคีย์ ในเบื้องต้น ทรงยกส่วนสุด ๒ อย่าง คือ กาม-
สุขัลลิกานุโยค คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยสุขในกามอันเป็น
ส่วนสุดข้างหย่อน ๑ อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความ
เหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า อันเป็นส่วนสุดข้างตึง ๑ ขึ้นแสดงว่า อัน
บรรพชิตไม่พึงเสพ ในลำดับนั้น ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิบัติ คือปฏิบัติ
เป็นสายกลาง ไม่ข้องแวะด้วยส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น อันมีองค์ ๘ คือ
สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ๑
สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๑ สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ ๑ สัมมา-
อาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ สัมมาวายามะ เพียรชอบ ๑ สัมมาสติ

ระลึกชอบ ๑ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ๑. ในลำดับนั้น ทรงแสดง อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ๑ สมุทัย เหตุยังทุกข์ให้เกิด ๑ ทุกข- นิโรธ ความดับทุกข์ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ปฏิบัติถึงความ ดับทุกข์ ๑ ทุกข์ ทรงยกสภาวะทุกข์และเจตสิกทุกข์ขึ้นแสดง ทุกข- สมุทัย ทรงยกคัมภีร์มีประเภท ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ขึ้นแสดง ทุกขนิโรธ ทรงยกความดับสิ้นเชิงแห่ง ตัณหานั้นขึ้นแสดง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทรงยกอริยมรรคมี องค์ ๘ คือ มัชฌิมาปฏิปทานั้นขึ้นแสดง. ในลำดับนั้น ทรงแสดง พระญาณของพระองค์อันเป็นไปในอริยสัจ ๔ นั้น อย่างละ ๓ ๆ คือ สัจจญาณ ได้แก่อริยสัจ ๔ นั้น ๑ กิจจญาณ ได้แก่อริยสัจ อันจะ พึงทำเฉพาะอริยสัจนั้น ๆ ๑ กตญาณ ได้แก่ว่างิจอย่างนั้น ๆ ได้ทำเสร็จแล้ว ๑ พระญาณทัสสนะ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ใน อริยสัจ ๔ เหล่านี้ ยังไม่บริสุทธิ์เพียงใด ยังทรงบัญญัติพระองค์ ว่าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณไม่ได้เพียงนั้น ต่อบริสุทธิ์แล้ว จึงทรงอาจบัญญัติพระองค์อย่างนั้น ในที่สุด ทรงแสดงผลแห่ง การตรัสรู้ อริยสัจ ๔ นั้น เกิดพระญาณเป็นเครื่องเห็นว่าวิมุตติ คือความพ้นจากกิเลสอาสวะของพระองค์ไม่กลับกำเริบ ความเกิดครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้าย ต่อนี้ไม่มีความเกิดอีก.

พระธรรมเทศานี้ พระคันถรจนาจารย์เรียกว่า พระธรรม- จักกัปปวัตตสูตร* โดยอธิบายว่า ประกาศศพระสัมมาสัมโพธิญาณ-

เทียบด้วยจักรรัตนะ ประกาศความเป็นจักรพรรดิราช.

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กำลังตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักขุคือดวงตาที่ปัญญาอันเห็นธรรมปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล มีความดับเป็นธรรมดา. ท่านผู้ใดธรรมจักขุ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่าเป็นพระโสดาบัน โดยนัยนี้ ธรรมจักขุได้แก่พระโสดาปัตติมรรค. ท่านโกณฑัญญะได้บรรลุโลกุตตรธรรมเป็นประณมสาวก เป็นพยานความตรัสรู้ของพระศาสดา เป็นอันว่า ทรงยังความเป็นสัมมาสัมพุทธให้สำเร็จบริบูรณ์ ด้วยเทศนาโปรดให้ผู้อื่นรู้ตามได้ด้วยอย่างหนึ่ง. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว ทรงเปล่งพระอุทานว่า อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญโญ อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญโญ แปลว่า โภณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ๆ เพราะอาศัยพระอุทานว่า อัญญาสิ ที่แปลว่า ได้รู้แล้ว คำว่า อัญญาโกณฑัญโญ จึงได้เป็นนามของท่านตั้งแต่กาลนั้นมา.

ท่านอัญญาโกณฑัญญะ ได้เห็นธรรมแล้ว ได้ความเชื่อในพระศาสดามั่นคงไม่คลอนแคลน ได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับด้วยพระวาจาว่า มาเถิดภิกษุ ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด. พระวาจานั้นยอมให้สำเร็จอุปสมบทของท่าน. ด้วยว่าในครั้งนั้น ยังมีได้ทรงพระอนุญาตวิธีอุปสมบท

อย่างอื่น ทรงพระอนุญาตแก่ผู้ใด ด้วยพระวาจาเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้. อุปสมบทอย่างนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุ-อุปสัมปทา ผู้ได้รับพระพุทธานุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุ. ทรงรับท่านอัญญาโกณฑัญญะเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาเช่นนั้นเป็นครั้งแรก. จำเดิมแต่กาลนั้นมา ทรงสั่งสอนท่านทั้ง ๔ ที่เหลือนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดตามสมควรแก่อัธยาศัย. ท่านวัปปะและท่านภัททิยะได้ธรรมจักขุแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาทรงรับเป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาเช่นเดียวกัน. ครั้งนั้น พระสาวกทั้ง ๑ เทียบวิณฑบาท นำอาหารมาเลี้ยงกัน ทั้ง ๖ องค์. ภายหลังท่านมหานามะและท่านอัสสชิได้ธรรมจักขุแล้ว ทูลขออุปสมบท ทรงรับโดยนัยนั้น.

ครั้งภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นสาวกทั่วกันแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนา เป็นทางอบรมวิปัสสนา เพื่อวิมุตติอันเป็นผลที่สุดแห่งพรหมจรรย์อีกวาระหนึ่ง ทรงแสดงปัญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตน หากปัญจขันธ์นี้จักเป็นอัตตาเป็นตนแล้วไซร้ ปัญจขันธ์นี้ ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และจะพึงได้ในปัญจขันธ์นี้ว่า ขອງเป็นอย่างนี้เกิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย เพราะเหตุปัญจขันธ์เป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และย่อมไม่ได้ตามปรารถนาอย่างนั้น ในลำดับนั้น ตรัสถามนำให้ไตรเห็นแล้ว ปฏิญาณว่า ปัญจขันธ์นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยเนื่องเหตุกันมาเป็นลำดับ

แล้วทรงแนะนำให้ความเชื่อมั่นในปัญจันท์ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่หายาบ ทั้งที่ละเอียด ทั้งที่เลว ทั้งที่ดี ทั้งที่อยู่ห่าง ทั้งที่อยู่ใกล้ ว่านั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่เรา นั่นมิใช่ตัวของเรา ในที่สุดทรงแสดงอานิสงส์ว่า อริยสาวก ผู้ได้ฟังแล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปัญจันท์ ย่อมปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตย่อมพ้นจากความถือมั่น มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว กิจที่ควรทำได้ ทำเสร็จแล้ว ไม่ต้องทำกิจอย่างอื่นอีก เพื่อบรรลุผลอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

พระธรรมเทศานี้ แสดงลักษณะเครื่องกำหนดปัญจันท์ว่าเป็น อนัตตา พระคันถรจนจารย์จึงเรียกว่า อนัตตลักษณะสูตร.^๑

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ จิตของ ภิกษุปัญจวัคคีย์ ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน. ท่านทั้ง ๕ ได้เป็นพระอรหันตชีนาสพ ประพฤติจบพรหมจรรย์ ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นสังฆรัตนะจำพวกแรก เป็นที่เต็มแห่งพระไตรรัตน์ ประกาศสัมมาสัมพุทธภาพแห่งพระศาสดาให้ปรากฏ. ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ทั้งสมเด็จพระสุคตด้วยเพียง ๖ พระองค์.

ตามอรรถกถา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร^๒ ยังพระอัญญาโกณฑัญญะให้ตั้งในพระโศคาปัตติผล เมื่อ

๑. มหาเวทก ๔/๒๔. ถ. ขนฺธ. ๑๗/๘๒. ๒. สมฺมุต. ตติย. ๑๕ ป. ส. ทุติย. ๒๕๕.

วันเพ็ญแห่งอาสาฬหมาส ตรัสเทศนาอนัตตลักขณสูตร ยังพระ
ปัญจวัคคีย์ครบทั้ง ๕ ให้ตั้งในพระอรหัตตผล เมื่อดิถีที่ ๕ แห่งกาฬ-
ปักษ์เป็นลำดับมา (ที่ในครั้งนั้น นับเป็นต้นแห่งสาวนมาส) โดย
นัยนี้ ระยะเวลาที่ทรงสั่งสอนท่านทั้ง ๔ ให้ตั้งในพระโสดาปัตติผล ๔
วันในระหว่างนั้น.

เมื่อยสกุลบุตรกับสหายที่มีชื่อ ๔ คน และสหายที่ไม่มีชื่อ ๕๐ คน
ได้มาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ และได้บรรลุพระอรหัตแล้ว มี
พระอรหันต์ ๖๑ พระองค์ พระศาสดาทรงประชุมพระสาวก ตรัสให้
เกิดอุตสาหะในอันเที่ยวจาริกสั่งสอนมหาชน ให้เห็นธรรมและตั้งอยู่
ในสัมมาปฏิบัติ อันเป็นปัจจัยแห่งความสุขความสงบแล้ว ทรงส่ง
ให้เที่ยวกระจายกันไปในทิศานุทิศ ส่วนพระองค์ก็จักเสด็จไปสู่มคธรัฐ.

ครั้งนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์รับพระพุทธานุติแล้ว ต่างแยกกัน
เที่ยวจาริก เพื่อสั่งสอนธรรมในต่างถิ่น กลับมาเฝ้าพระศาสดาโดย
กาล. คราวหนึ่ง พระอัสสชิกลับจากจาริก มาสู่กรุงราชคฤห์เพื่อเฝ้า
พระศาสดา. พระสารีบุตร ครั้งยังบวชเป็นปริพาชกได้พบ เลื่อมใส
ในมรรยาที่อันสงบของท่าน ได้ขอให้ท่านแสดงธรรม ท่านแสดง
หัวใจพระศาสนา คือ การกำหนดเหตุและผลทั้งข้างเกิดข้างดับ. พระ
สารีบุตรได้ฟังธรรมจักขุแล้ว จึงชวนพระโมคคัลลานะผู้สหายซึ่งบวช
เป็นปริพาชกอยู่ในสำนักเดียวกัน มาสู่พระธรรมวินัยนี้.

ในพวกภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้รับ
ยกย่องของพระศาสดาในฐานะเป็นเอตทัคคะ คือ เป็นยอดเยี่ยมแห่ง

ภิกษุทั้งหลายผู้รัตตัญญู แปลว่า ผู้รู้ราตรี คือผู้เก่าแก่. อันชนผู้รัตตัญญู คือ ผู้เก่าแก่ในขณะนั้น ๆ ย่อมได้พบเห็นและสัมผัสมาในกิจการของคณะ ย่อมอาจจัดอาจทำให้สำเร็จด้วยตนเองหรือบอกเล่าแนะนำผู้อื่น เป็นเจ้าแบบเจ้าแผนดุษูร์รักษาลังพัสดุ ย่อมเป็นที่นับถือของผู้ใหม่ในคณะ แม้ในพระธรรมวินัยนี้ ก็นิยมนับถือสาวกผู้รัตตัญญูคุณเดียวกัน สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงสรรเสริญพระเถระในฐานนี้.

พระเถระเห็นอุปนิสัยของปุลณมาณพผู้หลาน ไปสู่พราหมณ-
คามอันชื่อว่า โทณวัตถุถิ่นเดิมของท่านแล้ว ยังปุลณมาณพให้บรรพชา
แล้วมาพักอยู่ในพุทธสำนัก ท่านเองเป็นผู้เฒ่า อยู่ในเสนาสนะ
ใกล้บ้านไม่สบาย ได้ถวายบังคมลาพระศาสดาไปอยู่ป่า ที่พระ
อรรถกถาจารย์กล่าวว่ สระฉันทันต์อันเป็นผาสูกวิหาร ได้หนีพพาน
ณ ที่นั้น ก่อนพุทธปรินิพพาน.

๒. ประวัติแห่งพระยสะ

พระยสะนั้น เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี เป็นผู้บริบูรณ์ มีเรือน ๓ หลังเป็นที่อยู่ใน ๓ ฤดู ครั้งหนึ่ง เป็นฤดูฝน ยสกุลบุตร อยู่ในปราสาทเป็นที่อยู่ในฤดูฝน บำเรอด้วยคนตรีล้วนแต่สตรี ประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน. คำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อน หมู่ชนบริวารหลับต่อภายหลัง แสงไฟตามสว่างอยู่ ยสกุลบุตรตื่น ขึ้น เห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ บางนางมีพิณ ตกอยู่ที่รักรั้ว บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอ บางนางมีเปิงมางตก อยู่ ณ ออก บางนางสยายผม บางนางมีเขพะไหล บางนางบ่นละเมอ ต่าง ๆ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนก่อน ๆ หมู่ชนบริวารนั้น ปรากฏแก่ยสกุลบุตร คุชชากศพที่หึ่งอยู่ในป่าช้า. ครั้นยสกุลบุตร ได้เห็นแล้ว เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย ออกอุทาน (วาจา ที่เปล่งด้วยอำนาจความสลดใจ) ว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้อง หนอ ยสกุลบุตรรำคาญใจ จึงสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเรือนไป แล้ว ออกประตูเมืองตรงไปในทางที่จะไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียง ยสกุลบุตรออกอุทานนั้น เดินมายังที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า ที่นี้ไม่ วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่เกิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรม แก่ท่าน ยสกุลบุตรได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าเสีย เข้าไปใกล้ไฟแล้ว นั่ง ณ ที่

สมควรข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสเทศนาอนุบุพพิกา คือถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ พรรณนาทานการให้ก่อนแล้ว พรรณนาศีลการรักษากายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน พรรณนาสวรรค์ คือ กามคุณที่บุคคลใครซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีล เป็นลำดับแห่งศีล พรรณนาโทษ คือความเป็นของไม่ยั่งยืน และประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกามอันได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็นลำดับแห่งสวรรค์ พรรณนาอนิสงส์แห่งความออกไปจากกาม เป็นลำดับแห่งโทษของกาม ฟอกจิตยสกุณบุตรให้ห่างไกลจากความยินดีในกาม ควรรับพระธรรมเทศนาให้เกิดธรรมจักขุ เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ฉะนั้น แล้วจึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คืออริยสัจ ๔ อย่าง คือทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์ดับ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ยสกุณบุตรได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั้นแล้ว ภายหลังพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้เห็นแล้ว จิตพ้นจากอาสวะ ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน.

ฝ่ายมารดาของยสกุณบุตร เวลาเข้าขึ้นไปบนเรือน ไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ เศรษฐีให้คนไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนออกเที่ยวหาด้วย เผอิญเดินไปในทางที่ไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว ตามเข้าไปถึงที่พระศาสดาประทับอยู่กับยสกุณบุตร. พระศาสดาตรัสเทศนาอนุบุพพิกา และอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีเห็นธรรมแล้ว เศรษฐีทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ข้าพเจ้าถึงพระองค์กับพระ

ธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นที่ระลึก ขอพระองค์ทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้น ไป เศรษฐินั้น ได้เป็นอุบาสกอ้างพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ครบทั้ง ๓ เป็นสรณะก่อนกว่าชนทั้งปวงในโลก.

ในตอนนี้ พระคันถรจนจารย์กล่าวความว่า ในขณะที่เศรษฐี ผู้บิดายสกุลบุตรเข้าไปอยู่ ทรงบันดาลด้วยอิทธิกสิขาร คือฤทธิ์ ที่แต่งขึ้น ไม่ให้บิดากับบุตรเห็นกัน ต่อทรงแสดงธรรมเทศนา จบ ยสกุลบุตรพิจารณาภูมิธรรมอันตนได้เห็นแล้ว บรรลุพระอรหัต และเศรษฐีผู้บิดาได้บรรลุพระโสดาปัตติผลแล้ว จึงทรงกลายอิทธิกสิขารนั้นให้บิดากับบุตรเห็นกัน.

เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่าสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอก ความว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้า เสรีโสภโพิไรราพันนิก เจ้าจง ให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด. ยสกุลบุตรแลดูพระศาสดา ๆ ตรัสแก่ เศรษฐีว่า คฤหบดี ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน แต่ก่อนยสะ ได้เห็นธรรม ด้วยปัญญาอันรู้เห็นเป็นของเสขบุคคลเหมือนกับท่าน ภายหลัง ยสะพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้เห็นแล้ว จิตก็พ้นจากอาสวะ มิได้ถือนั่นด้วยอุปาทาน ควรหรือยสะจะกลับคืนไปบริโภคมกคุณ เหมือนแต่ก่อน. ไม่อย่างนั้นพระเจ้าข้า เป็นลาภของพ่อยสะแล้ว ความเป็นมนุษย์ พ่อยสะได้ดีแล้ว ขอพระองค์กับพ่อยสะเป็นสมณะ ตามเสด็จ จงทรงรับบิณฑบาตของข้าพเจ้าในวันนี้เถิด. พระศาสดา

๑. ผู้ยังต้องศึกษา เป็นชื่อของพระอริยเจ้าเบื้องต้น ๗ จำพวก.

ทรงรับด้วยนิงอยู่. เศรษฐีทราบข่าวทรงรับแล้ว ลูกจากที่นั้งแล้ว ถวายอภิวาทแล้ว ทำประทักษิณแล้วหลีกไป. เมื่อเศรษฐีไปแล้วไม่เข้า ยสกลบุตรทูลขออุปสมบท. พระศาสดาทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วย พระวาจาว่า มาเถิดภิกษุ ชรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติ พรหมจรรย์เถิด ในที่นี้ไม่ตรัสว่า เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ เพราะ พระยสะได้ถึงที่สุดทุกข์แล้ว. สมัยนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลกเป็น ๗ ทั้งพระยสะ.

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดากับพระยสะตามเสด็จ ๆ ไปถึง เรือนเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงนั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวาย. มารดาและ ภริยาเก่าของยสะเข้าไปเฝ้า พระองค์ทรงแสดงอนุปพุทพิกถาและอริย- สัจ ๔ ให้สตรีทั้ง ๒ นั้นเห็นธรรมแล้ว สตรีทั้ง ๒ นั้นทูลสรรเสริญ พระธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกา ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะโดยนัยหนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกอุบาสก เป็น ผู้หญิงเรียกว่า อุบาสิกา เท่านั้น สตรีทั้ง ๒ นั้นได้เป็นอุบาสิกาขึ้น ในโลกกว่าหญิงอื่น. ครั้นถึงเวลา มารดาบิดา และภริยาเก่า แห่งพระยสะ ก็อังกาสพระศาสดาและพระยสะด้วยของเคี้ยวของกิน อันประณีตโดยเคารพด้วยมือของตน ครั้นนั้นเสร็จแล้ว พระศาสดา ตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนชนทั้ง ๗ ให้เห็น ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงแล้ว เสด็จกลับไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายสหายนของพระยสะ ๔ คน ชื่อวิมลละ ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑

๑. เดินเวียนข้างขวา.

ควัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีสืบ ๆ มาในเมืองพาราณสี ได้ทราบข่าวว่ายสกุลบุตรออกบวชแล้ว จึงคิดว่า ธรรมวินัยที่ยสกุลบุตรออกบวชนั้นจักไม่เลวทรามแน่แล้ว คงเป็นธรรมวินัยอันประเสริฐ ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว พร้อมกันทั้ง ๔ คน ไปหาพระยสะ ๆ ก็พาสหาย ๔ คนนั้นไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอให้ทรงสั่งสอน พระองค์ทรงสั่งสอนให้กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตตผล. ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๑๑ พระองค์.

ฝ่ายสหายของพระยสะอีก ๕๐ คน เป็นชาวชนบท ได้ทราบข่าวนั้นแล้ว คิดเหมือนหนหลัง พวกนั้นมาบวชตามแล้ว ได้สำเร็จพระอรหัตตผลด้วยกันสิ้นโดยนัยก่อน บรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์.

พระยสะและพระสหายเหล่านี้ พระศาสดาทรงส่งไปประกาศพระพุทธศาสนา ในคราวแรก พร้อมด้วยพระปัญจวัคคีย์ ตั้งแต่นั้นมา ไม่ปรากฏอีก ไม่มีนามในจำพวกพระมหาสาวกอันพระศาสดาทรงยกย่องในที่เอตทัคคะ ชะรอยจะนิพพานสาบสูญเสียในคราวไปประกาศพระศาสนานั้นเอง.

๓. ประวัติแห่งพระอรุเวลกัศปะ

พระอรุเวลกัศปะ เกิดในสกุลพราหมณ์ กัศสปโคตร ก่อนแต่พระศาสดาอุบัติ มีชาติภูมิอยู่ที่ไหน พระคันถรจนจารย์มิได้พรรณนาไว้. มีน้องชาย ๒ คนเจริญวัยขึ้นแล้ว ทั้ง ๓ คนนั้นได้เรียนจบไตรเพท. พี่ใหญ่มีมาณพเป็นบริวาร ๕๐๐ น้องกลางมีบริวาร ๓๐๐ น้องน้อยมีบริวาร ๒๐๐ ทั้ง ๓ คนเห็นผลแห่งการเรียน ที่ได้ในปัจจุบันไม่เป็นสาระพอ มุ่งผลในสัมปรายภพต่อไปอีก ได้ออกบวชเป็นชฎิล ก็นักบวชจำพวกเกล้าผมเชิง พร้อมด้วยบริวาร พี่ใหญ่ตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลอรุเวลา จึงได้ชื่อฉายาว่า อรุเวลกัศปะ น้องกลางตั้งอาศรมอยู่ที่ลำน้ำอ้อมหรือคุ้งแห่งแม่คงคา จึงได้ชื่อฉายาว่า นทิกัศปะ น้องน้อยตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ จึงได้ชื่อฉายาว่า คยา-กัศปะ.

ครั้นเมื่อพระศาสดา ทรงส่งสาวกให้กระจายกันไปประกาศพระศาสนาในทิศานุทิศแล้ว ทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปนิสัยของชนชาวมคธเป็นอันมาก มีพระพุทธรูปประสงคฺจะทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาตั้งขึ้น ณ แคว้นนั้น ทรงพระพุทธรูปดำริพาท่านอรุเวลกัศปะผู้มีอายุมาก เป็นที่นับถือของมหาชนมานาน ไปปลุกศรัทธาแห่งมหาชน เสด็จพระพุทธรูปดำเนินไปลำพังพระองค์เดียว โดยหนทางที่ไปสู่อรุเวลานิคม เทศนาโปรดภิกษุวัคคิยกุมาร ๓๐ คน ในระหว่าง

ทาง และประทานอุปสมบทแล้ว ส่งไปประกาศพระศาสนา เสด็จ
ต่อไปถึงอุรุเวลานิคมแล้ว ตรัสขอสำนักอาศัย ท่านอุรุเวลกัสสปะ
มีเต็มใจรับ แต่มีกัลาชดโดยตรง จึงบ้ายเบี่ยงว่า ที่อื่นจะพึงให้อยู่
มีแต่โรงที่บูชาเพลิงที่มีนาคร้าย อธิบายว่า เป็นที่ประดิษฐานเทวรูป
มีนาคบัลลังก์ เช่นพระนาคปรกอันพวกชฎิลนับถือว่า ศักดิ์สิทธิ์
ผู้ใดกล้ากราบ อาจทำอันตรายแก่ผู้นั้น พระศาสดาทรงขอเสด็จเข้า
อาศัยในที่นั้น ครั้นไม่มีอันตราย พวกชฎิลสำคัญเห็นเป็นพระอภินิหาร
นี่เป็นทางปลุกความยำเกรงเป็นเบื้องต้น ต่อนั้นมาทรงแสดงอภินิหาร
อย่างอื่น ๆ ถอนทิฏฐิมานะแห่งท่านอุรุเวลกัสสปะกับบริวารลงทุกที
จนได้ปริชาหยั่งเห็นว่า ถัทธิของตนนั้นหาแก่นสารมิได้ หลงถือตนว่า
เป็นผู้วิเศษชนิดใด หาเป็นฉนั้นไม่ ได้ความสลดใจ พร้อมกันลดย
บริวารแห่งชฎิลเสียในแม่น้ำแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาประทาน
อุปสมบท ทรงพระอนุญาติให้เป็นภิกษุทั้งหมด.

ฝ่ายนทีกัสสปะน้องชายกลาง ตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นบริวาร
ชฎิลลดยมาตามกระแส น้ำ สำคัญว่า เกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้ง
บริวาร รีบไปถึง เห็นพระอุรุเวลกัสสปะ ผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุ
แล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยบริวารชฎิล
เสียในแม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท
พระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลาย โดยนัยหนหลัง.

ฝ่ายคยากัสสปะน้องชายน้อย ได้เห็นบริวารชฎิลลดยมาตาม
กระแส น้ำ สำคัญว่า เกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้ง ๒ พร้อมกับบริวารรีบ

มาถึง เห็นพี่ชายทั้ง ๒ ถือเพศภิกษุแล้ว ถ้ามทราบความว่า พรหม-
จรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยบริวารของตนเสียในแม่น้ำ พร้อมด้วย
บริวาร เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทาน
อุปสมบทให้เป็นภิกษุ โดยนัยนหลัง.

พระศาสดา เสด็จอยู่ในตำบลอรุเวลา ตามควรแก่ความต้องการ
แล้ว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ชฎิลเท่านั้น เสด็จไปยังตำบลคยาสีสะไกล์
แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมกันแล้ว
ทรงแสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่า
ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง? จักษุ คือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักษุ สัมผัส
คือความถูกต้องอาศัยจักษุ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย คือ
สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) โสต คือ หู
เสียง วิญญาณอาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสต-
สัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวด
หนึ่ง) ฆานะ คือ จมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัย
ฆานะ เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง
ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชิวหา คือ ลิ้น รส วิญญาณ
อาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย
สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) กาย
โผฏฐัพพะ คือ อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัส
อาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง
ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) มนะ คือ ใจ ธรรม วิญญาณ

อาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชื่อว่า สิ่ง
ทั้งปวงเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน เรากล่าวว่า
ร้อนเพราะไฟ คือราคะ ความกำหนัด โทสะ ความโกรธ โมหะ
ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก
รำไรรำพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส ไฟทุกข์เหล่านี้มาเผา
ให้ร้อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
เบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักขุ จนถึงเวทนาที่เกิดเพราะ
มโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมปราศจากกำหนดรักใคร่
เพราะปราศจากกำหนดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว
ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้น ทราบชัดว่าความเกิดสิ้น
แล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีก
เพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี เมื่อพระศาสดา ตรัสพระธรรมเทศนานี้อยู่
จิตของภิกษุเหล่านั้นพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปทาน กล่าว
คือ ภิกษุเหล่านั้น ได้บรรลุพระอรหัตเป็นพระชินาสพ.

พระธรรมเทศานี้ ได้ชื่อว่าอาทิตตปริยายสูตร ด้วยเหตุแสดง
สภาวะธรรมอันเป็นของร้อน พระศาสดาตรัสเพื่อเหมาะแก่บุรพจรรยา
ของพวกปุราณชฎิล ผู้อบรมมาในการบูชาเพลิง.

พระศาสดา เสด็จอยู่ ณ ตำบลคยาสิสะ ตามควรแก่พระพุทธรูป
อัยยาศัยแล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวก ๑๐๐๓ องค์นั้น เสด็จจาริกไป

โดยลำดับ ถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่มอันชื่อว่า
ลัญจิวัน พระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธ ทรงทราบข่าวนั้นแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารเป็นอันมาก ไปเฝ้าพระศาสดา
ถึงลัญจิวัน. พระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นอาการของพวกราชบริวาร
เหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่อ่อนนุ่มโดยเรียบร้อม ซึ่งควรจะรับพระ
ธรรมเทศนาได้ มีพระพุทธรูปประสงค์จะให้พระอรุณเวลกัสสปะ ซึ่งเป็น
ที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่า
ให้เขาทราบ จะได้สิ้นความเคลือบแคลง แล้วตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา
จึงตรัสถามพระอรุณเวลกัสสปะว่า กัสสปะผู้อยู่ในอรุณเวลมานาน ท่าน
เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ผอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุ
อะไรแล้ว จึงละไฟที่ตนเคยบูชาแล้วตามลัทธิแต่ก่อน เราถาม
เนื้อความนั้นกะท่าน เหตุไรท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย.
พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลว่า ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือ รูป
เสียง และรส เป็นอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา และสตรีทั้งหลาย แสดงว่า
บูชายัญแล้วก็จะได้ผล คืออารมณ์ที่ปรารถนามีรูปเป็นต้นเหล่านี้ ข้าพ-
เจ้าได้รู้ว่า ผลคือกามนั้น เป็นมลทินเครื่องเศร้าหมองตกอยู่ในกิเลส
ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว เหตุนี้
ข้าพเจ้า จึงมิได้ยินดีในการเช่นบูชาเพลิงที่ได้เคยทำมาแล้วแต่ปางก่อน
พระศาสดา ตรัสถามต่อไปอีกว่า กัสสปะ ก็ใจของท่านไม่ยินดีใน
อารมณ์เหล่านั้น คือ รูป เสียง และรส ซึ่งเป็นวัตถุกามแล้ว ก็ที่นั้น
ใจของท่านยินดีแล้วในสิ่งใดเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก ท่าน

จงบอกข้อนั้นแก่เรา พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลว่า ข้าพระเจ้าได้เห็น
ธรรมอันระงับแล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นเหตุก่อให้เกิด
ทุกข์ ไม่มีกังวลเข้าพัวพัน ไม่ติดอยู่ในกามภพ อันจักไม่แปรปรวน
เป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่บุคคลอื่นจะพึงนำไป คือ ไม่เป็นวิสัยที่ผู้อื่น
จะมาให้ผู้อื่นรู้ได้ ต่อผู้ที่ทำให้แจ้งจึงรู้จำเพาะตัว เหตุนี้ ข้าพระเจ้า
มิได้ยินดีแล้ว ในการเช่น และการบูชาเพลิงซึ่งเคยประพฤติมาแล้ว.
พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลอย่างนี้แล้ว ลุกจากที่นั่ง ทำฝ่าห่มเฉวียงบ่า
ข้างหนึ่ง ชบศิระชะลงที่พระบาทพระศาสดา ทูลประกาศว่า พระองค์
เป็นพระศาสดาผู้สอนของข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอน
ของพระองค์ ดังนี้ ย้าเป็น ๒ หน เมื่อพระศาสดา ตรัสถามให้
พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่า ให้
ราชบริวารทราบแล้ว น้อมจิตคอยฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์
อย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอนุปพิทถา และอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสาร
และราชบริวารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน ๑๑ ส่วน ได้ดวงจักษุเห็นธรรม
ส่วนหนึ่งตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์. ท้าวเธอแสดงความยินดีที่สมเด็จ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาสู่แคว้นแคว้น ท้าวเธอได้เฝ้าเป็นทาสสนา-
นุคตริยะ ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท้าวเธอ และท้าวเธอได้ทรงสดับเป็น
สวานานุคตริยะ ได้ธรรมจักษุเห็นธรรมนั้น เป็นลาภานุคตริยะ ทรง
สรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้ว กราบทูล
เชิญเสด็จพระศาสดา กับพระสงฆ์สาวกเพื่อเสวยที่พระราชนิเวศน์ในวัน
พรุ่งแล้ว เสด็จกลับไปพระราชวัง ในวันรุ่งขึ้น พระศาสดาพร้อมด้วย

พระสงฆ์สาวกเป็นบริวาร เสด็จไปยังราชนิเวศน์ ประทับ ณ อาสนะ
ที่แต่งไว้ถวายแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงอังคาสพระภิกษุสงฆ์ มีพระ
พุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อิ่มด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์แห่ง
พระองค์เสร็จแล้ว ทรงพระดำริถึงสถานควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระ
ศาสดา ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ห่าง
เป็นที่ไม่แค่นักแต่บ้าน บริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปมา ควรที่ผู้มีฐานะ
จะพึงไปถึง กลางวันไม่เคลื่อนกล่นด้วยหมู่คน กลางคืนเงียบเสียง
อ้ออังกก้อง สมควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ที่ต้องการที่สงบ ควรเป็น
ที่เร้นอยู่ตามวิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา ครั้นทรง
พระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลงถวาย
พระราชอุทยานเวฬุวันนั้นแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระ
ศาสดาทรงรับแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงเห็น ทรงสมათาน อาจหาญ รื่นเริง ในสัมมาปฏิบัติตามสมควร
แล้วเสด็จไปประทับอยู่ ณ เวฬุวันนั้น.

ตั้งแต่นี้ไป ชั่วแห่งพระสงฆ์ปุราณชฎิลพวกนี้ มิได้ปรากฏ
โดยเฉพาะอีก มีเพียงว่า ในคราวเมื่อพระศาสดาทรงแสดงโอวาท
ปาฏิโมกข์ ในมหาสันนิบาตแห่งพระสาวกสงฆ์ที่ว่ามีจำนวน ๑,๒๕๐
พระองค์ พระคันถรจนาคารย์ กล่าวสงเคราะห์พระสงฆ์ปุราณชฎิล
พวกนี้เข้าในจำนวนนั้นด้วย. แต่พระปุราณชฎิลพวกนี้อยู่ในพุทธสำนัก
เช่นนี้ สันนิบาตนั้นไม่น่าอัศจรรย์ ไม่สมควรแก่คำว่า ล้วนเป็น
พระอรหันต์ เอหิภิกขุ ต่างรูป ต่างมาเอง ไม่ได้ตรัสเรียกมา การ

ประชุมกัน จักเป็นประชุมพระสงฆ์ในพุทธสำนักเท่านั้นเอง ฟังเอา
เป็นประมาณนัดมิได้.

ในคราวที่ทรงยกย่องพระสาวกในเขตทักษ์ฐาน โดยคุณสมบัตินั้น ๆ ทรงยกย่องพระอรุณเวลกัสสปะว่า เป็นยอดแห่งภิกษุผู้มีบริวารมาก.

ความเป็นผู้มีบริวารมาก เป็นผลแห่งความรู้จักเอาใจบริษัท รู้จักสงเคราะห์ด้วยอามิสบ้าง ด้วยธรรมบ้าง ตามต้องการอย่างไร ภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณสมบัตินี้ ย่อมเป็นผู้อันบริษัทรักใคร่นับถือ สามารถคุมบริษัทใหญ่ไว้อยู่ เป็นผู้อันจะพึงปรารถนาในสาวกมณฑล. พระอรุณเวลกัสสปะ ได้รับผลแห่งคุณสมบัตินี้อย่างเยี่ยม พระศาสดา จึงได้ยกย่องว่าเป็นเขตทักษ์ในทางนี้.

๔. ประวัติแห่งพระสารีบุตร

พระสารีบุตรนั้น เป็นบุตรพราหมณ์นายบ้านผู้หนึ่ง ชื่อวังคันตะ และนางสารี เกิดในตำบลบ้านชื่อนาลกะ หรือ นาลันทะ ไม่ห่างแต่กรุงราชคฤห์ ท่านชื่อ อุปติสสะมาก่อน อีกอย่างหนึ่ง เขาเรียกชื่อตามความที่เป็นบุตรของนางสารีว่า สารีบุตร เมื่อท่านมาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้ว เขาเรียกท่านว่า พระสารีบุตร ชื่อเดียว. การเรียกชื่อตามมารดานี้ เป็นธรรมเนียมใช้อยู่ในครั้งนั้นบ้างกระมัง ? นอกจากนี้พระสารีบุตรยังมีอีก คือพระปุณณมันตานีบุตร ที่หมายความว่า บุตรของนางมันตานี ใช้สร้อยพระนามแห่งพระเจ้าอชาตศัตรูว่า เวเทหีบุตร หมายความว่า พระโอรสแห่งพระนางเวเทหี แต่ที่เรียกตามโคตรก็มี เช่น โมคคัลลานะ กัสสปะ กัจจนะ เป็นอาทิ แต่เขามักเรียกสั้นว่า สารีบุตร ที่แลความไปอีกอย่างหนึ่งว่า บุตรคนเล่นหมากรุก. สารีอาจเป็นชื่อโคตรของท่าน มารดาของท่านชื่อสารีตามสกุลก็ได้ แต่ไม่พบอธิบายเลย ยังถือเอาเป็นประมานมิได้.

พระคันถรจนจารย์พรรณาน่าว่า อุปติสสมาณพนั้น เป็นบุตรแห่งสกุลผู้บริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติและบริวาร ได้เป็นผู้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ ได้เป็นมิตรชอบพอกันกับโกณฑิมาณพ โมคคัลลานโคตร ผู้รุ่มราวคราวเดียวกัน เป็นบุตรแห่งสกุลผู้มั่งคั่งเหมือนกันมาแต่ยังเยาว์. สองสหายนั้น ได้เคยไปเที่ยวดูการเล่นในกรุงราชคฤห์ด้วยกันเนื่อง ๆ

เมื่อคูอยู่นั้น ย่อมรำเริงในทีควรรำเริง สลดใจในทีควรสลดใจ ให้
รางวัลในทีควรให้. วันหนึ่ง สองสหายนั้น ชวนกันไปดูการเล่น
เหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ไม่รำเริงเหมือนในวันก่อน ๆ. โกธิตะถาม
อุปติสสะว่า คุณท่านไม่สนุกเหมือนในวันอื่น วันนี้ดูเศร้าใจ ท่านเป็น
อย่างไรหรือ? โกธิตะ อะไรทีควรดูในการเล่นนี้มีหรือ? คนเหล่านี้
ทั้งหมดยังไม่ทันถึง ๑๐๐ ปี ก็จักไม่มีเหลือ จักล่วงไปหมด ดูการเล่น
ไม่มีประโยชน์อะไร ควรชวนขวายหาธรรมเครื่องพันดีกว่า ชำนั่งคิด
อยู่อย่างนี้ ส่วนเจ้าเล่า เป็นอย่างไร? อุปติสสะ ข้าก็คิดเหมือน
อย่างนั้น. สองสหายนั้น มีความเห็นร่วมกันอย่างนั้นแล้ว พาบรวิหาร
ไปขอบวชอยู่ในสำนักสังฆชยปริพาชก เรียนลัทธิของสังฆชยได้ทั้งหมด
แล้ว อาจารย์ให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป สองสหายนั้น ยังไม่
พอใจในลัทธิของครูนั้น จึงนัดหมายกันว่า ใครได้โมกขธรรม จงบอก
แก่กัน.

ครั้นพระศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน
ประกาศพระพุทธศาสนา เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ
เวฬุวัน. วันหนึ่ง พระอัสสชิ ผู้นับเข้าในพระปัญจวัคคีย์ อันพระ
ศาสดาทรงส่งให้จาริกไปประกาศพุทธศาสนากลับมาเฝ้า เข้าไปบิณฑ-
บาตในกรุงราชคฤห์ อุปติสสปริพาชก เดินมาแต่สำนักของปริพาชก
ได้เห็นท่านมีอาการนำเลื่อมใส จะก้าวไปออกกลับแลเหลียว คู้แขน
เหยียดแขนเรียบริ้อยทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลก
จากบรรพชิตในครั้งนั้น อยากจะทราบว่ามีใครเป็นศาสดาของท่าน

แต่ยังไม่อาจถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร ท่านยังเที่ยวไปบิณฑบาต อยู่ จึงติดตามไปข้างหลัง ๆ ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้ พูดยุติแล้ว ถามว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่าน หมดยอดฝั่งใต ท่านบวชจำเพาะใคร ? ใครเป็นพระศาสดาผู้สอนของท่าน ? ท่านชอบใจธรรมของใคร ? ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ผู้เป็นโอรสศากยราชออกจากศากยสกุล ท่านนั้นแล เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของท่านนั้นแล. พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร ? ผู้มีอายุ รูปเป็นผู้ใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาบังพระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง รูปจักกล่าวความแก่ท่านแต่โดยย่อพอรู้ความ. ผู้มีอายุ ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตาม มากก็ตาม กล่าวแต่ความเถิด รูปต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวคำให้มากเพื่อประโยชน์อะไร. พระอัสสชิก็แสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชก พอเป็นเลาความว่า " พระศาสดาทรงแสดงความเกิดแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นไปแห่งเหตุ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะดับแห่งเหตุ พระศาสดาตรัสอย่างนี้."

อุปติสสปริพาชกได้ฟัง ก็ทราบว่าเป็นพระพุทธรศาสนาแสดงว่า ธรรมทั้งปวง เกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไป เพราะเหตุดับก่อน พระศาสดาทรงสั่งสอน ให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรม เป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา แล้ว

ถามพระเถระว่า พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน? ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน. ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด รูปจักกลับไปบอกสหาย จักพากันไปเฝ้าพระศาสดา. ครั้นพระเถระไปแล้ว ก็กลับมาสำนักของปริพาชก บอกข่าวที่ได้ไปพบพระอัสสชิให้โกณฑปริพาชกทราบแล้ว แสดงธรรมนั้นให้ฟัง. โกณฑปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนอุปติสสะแล้ว ชวนกันไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาตัญชยผู้อาจารย์เดิม ตัญชยห้ามไว้ อ้อนวอนอยู่เป็นหลายครั้ง ก็ไม่ฟัง พาบรivarไปเวฬุวัน เฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น. ในภิกษุเหล่านั้นภิกษุผู้เป็นบรivar ได้สำเร็จพระอรหัตก่อนในไม่ช้า ฝ่ายพระโมคคัลลานะอุปสมบทได้ ๗ วัน จึงได้สำเร็จพระอรหัต มีเรื่องดังจะเล่าในประวัติของท่าน. ฝ่ายพระสารีบุตร ต่ออุปสมบทแล้วได้กึ่งเดือน จึงได้สำเร็จพระอรหัต.

มีเรื่องเล่าถึงความสำเร็จพระอรหัตแห่งพระสารีบุตรว่า วันนั้นพระศาสดาเสด็จอยู่ในถ้ำสุกกรขาตา เขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อทิมนชะ อัคริเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กล่าวปราศรัยแล้ว ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทูลแสดงทักขิณของตนว่า พระโคตมะ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด. พระศาสดาตรัสตอบว่า อัคริเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น ความเห็นอย่างนั้น ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์

มีทิฐิ ๓ จำพวกว่า อัคริเวสสนะ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีทิฐิว่า
สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฐิว่า สิ่งทั้งปวง
ไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด พวกหนึ่งมีทิฐิว่า บางสิ่งควรแก่
เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ ทิฐิของ
สมณพราหมณ์พวกคั้น ไกล่ข้างหน้าความกำหนดรักใคร่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ
ทิฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ ไกล่ข้างความเกลียดชังสิ่งนั้น ๆ
ทิฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ไกล่ข้างความกำหนดรักใคร่ในของ
บางสิ่ง ไกล่ข้างความเกลียดชังในของบางสิ่ง ผู้รู้พิจารณาเห็นว่า ถ้าเรา
จักถือนั้นทิฐินั้นอย่างหนึ่งอย่างใด กล่าวว่ สิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่า
หาจริงไม่ ก็จะต้องถือผิดจากคน ๒ พวกที่มีทิฐิไม่เหมือนกับตน ครั้น
ความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น ครั้นความวิวาทมีขึ้น
ความพิฆาตหมายมั่นก็มีขึ้น ครั้นความพิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนก็มี
ขึ้น ผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทิฐินั้นเสียด้วย ไม่ทำทิฐิอื่นให้เกิด
ขึ้นด้วย ความละทิฐิ ๓ อย่างนี้ ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนั้น. ครั้นแสดง
โทษแห่งความถือนั้นด้วยทิฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่อง
ไม่ถือนั้นต่อไปว่า อัคริเวสสนะ กาย คือ รูป ประชุมมหาภูตทั้ง ๔
(ดิน น้ำ ลม ไฟ) มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นเพราะข้าวสุก
และขนมสดนี้ ต้องอบรมกันกลืนเหม็นและขัดสีมลทินเป็นนิตย์ มี
ความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความ
เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อดทนได้ยาก เป็นโรค เป็นดั่งหัวฝี เป็นดั่ง
ลูกศร โดยความยากลำบากชำระครุฑโครม เป็นของว่างเปล่าไม่ใช่ตน

เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรักใคร่กระวนกระวายในกาม
เสียได้ หนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา คือ ไม่ใช่
ทุกข์ไม่ใช่สุข ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกข์ และ
อุเบกขา ในสมัยใด เสวยทุกข์ ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุข และ
อุเบกขา. สุข ทุกข์ อุเบกขา ทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่เที่ยง ปัจจัยประชุม
แต่งขึ้น อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้วมีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป
ดับไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย
ทั้งในสุข ทุกข์ อุเบกขา เมื่อเบื่อหน่าย ก็ปราศจากกำหนด เพราะ
ปราศจากกำหนด จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิด
ญาณรู้ว่าพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่
จบแล้ว กิจที่จำเป็นจะต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิวาทได้เถียงกับผู้ใด ด้วยทิวฏฐิของ
ตน โวหารใด เขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถือ
มั่นด้วยทิวฏฐิ. สมัยนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายเป็นอุปัชฌาย์ ปะภุชชังคะแห่งพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาที่ตรัสแก่ที่ฉนขปริพาชก
จึงดำริว่า พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถือมั่นธรรมเหล่านั้น ด้วย
ปัญญาอันรู้ยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะ ไม่ถือ
มั่นด้วยอุปทาน. ส่วนที่ฉนขปริพาชกนั้น เป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม
สิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญพระธรรม-
เทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสก.

พระอรรถกถาจารย์ แก่การที่พระสารีบุตรได้บรรลุพระอรหัตตผล

ไปกว่าเพื่อนว่า เพราะมีปัญญามาก ต้องใช้บริกรรมใหญ่ เปรียบด้วยการเสด็จไปข้างไหน ๆ แห่งพระราชา ต้องเตรียมราชพาหนะและราชบริวาร จำเป็นจึงซ้ากว่าการไปของคนสามัญ.

พระสารีบุตรนั้น แม้เป็นสาวกในปูนไม่แรกทีเดียว แต่เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด ได้เป็นกำลังใหญ่ของพระศาสดา ในการสอนพระศาสนา พระองค์ทรงยกย่องว่า เป็นเอกทัศคะในทางปัญญา เป็นผู้สามารถจะแสดงพระธรรมจักร และพระจตุราริยสัง ให้กว้างขวางพิสดารแก่นกับพระองค์ได้ ถ้ามีภิกษุมาทูลลาจะเที่ยวจาริกไปในทางไกล มักตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรก่อน เพื่อท่านจะได้สั่งสอนเธอทั้งหลาย. เช่นครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่เมืองเทวทหะ ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลลาจะไปปัจฉาภุมิชนบท พระองค์ตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายบอกสารีบุตรแล้วหรือ ? ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ยังไม่ได้บอก จึงตรัสสั่งให้ไปลาพระสารีบุตร แล้วทรงยกย่องว่า พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญา อนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิต. ภิกษุเหล่านั้นก็ไปตามรับสั่ง. ท่านถามว่า ผู้มีอายุ คนมีปัญญาผู้ถามปัญหาจะภิกษุ ผู้ไปต่างประเทศ มีอยู่ เมื่อเขาลองถามว่า ครูของท่านสั่งสอนอย่างไร ? ท่านทั้งหลายได้เคยฟังเคยเรียนแล้วหรือ จะพยากรณ์อย่างไร จึงจะเป็นอันไม่กล่าวให้ผิดคำสอนของพระศาสดา อันไม่เป็นการใส่ความ และพยากรณ์ตามสมควรแก่ทางธรรม ไม่ให้เขาติเตียนได้. ภิกษุเหล่านั้นขอให้ท่านสั่งสอน. ท่านกล่าวว่า ถ้าเขาถามอย่างนั้นท่านพึงพยากรณ์ว่า ครูของเราสอนให้ละความกำหนัดรักใคร่เสีย ถ้าเขาถามอีกว่า ละความ

กำหนดรักใคร่ในสิ่งอะไร ? พึงพยากรณ์ตอบว่า ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าเขาถามอีกว่า ครูของท่านเห็นโทษอะไร และ เห็นอานิสงส์อะไรจึงสั่งสอนอย่างนั้น ? พึงพยากรณ์ตอบว่า เมื่อบุคคล ยังมีความกำหนดรักใคร่ในสิ่งเหล่านั้นแล้ว ครั้นสิ่งเหล่านั้นแปรปรวน เป็นอย่างอื่นไป ก็เกิดทุกข์มีโศกและรำไรเป็นต้น เมื่อละความกำหนด รักใคร่ในสิ่งเหล่านั้นได้แล้ว ถ้าสิ่งเหล่านั้นวิบัติแปรปรวนไป ทุกข์ เหล่านั้นก็ไม่เกิด ครูของเราเห็นโทษและอานิสงส์อย่างนี้ อนึ่ง ถ้า บุคคลเข้าถึงอภุศลธรรม จะได้อยู่เป็นสุข ไม่ต้องคับแค้น ไม่ต้อง เดือดร้อน และบุคคลผู้เข้าถึงกุศลธรรมจะต้องอยู่เป็นทุกข์ คับแค้น เดือดร้อน พระศาสดาคงไม่ทรงสั่งสอนให้ละอภุศลธรรม เจริญกุศล ธรรม เพราะเหตุบุคคลเข้าถึงอภุศลธรรมต้องอยู่เป็นทุกข์ คับแค้น เดือดร้อน บุคคลเข้าถึงกุศลธรรมอยู่เป็นสุข ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อน พระศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้ละอภุศลธรรม เจริญกุศลธรรม ภิกษุ เหล่านั้นรับภายิตของท่านแล้วลาไป.

ตรัสยกย่องพระสารีบุตรเป็นคู่กับพระโมคคัลลานะก็มี ดังตรัส แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายคบกับสารีบุตรและ โมคคัลลานะเถิด เธอเป็นผู้มีปัญญา อนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อน บรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตร เปรียบเหมือนมารดาผู้ให้เกิด โมคคัลลานะ เปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตร ย่อมแนะนำ ให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้อง บนที่สูงกว่านั้น.

เพราะทรงยกย่องไว้อย่างนี้กระมัง จึงมีคำกล่าวยกย่องพระสารี-
บุตรและโมคคัลลณะคู่นี้ว่า เป็นพระอัครสาวก แปลว่า พระสาวกเลิศ.
ถ้าหมายเอาคุณสมบัติในพระองค์ของท่าน ก็ฟังได้ เช่นเดียวกับใน
พวกบุตรในสกุล บุตรผู้ใดหลักแหลมและสามารถ บุตรผู้นั้นย่อมเชิดชู
สกุล. แต่พระอรธกถาจารย์พรรณนาถึงความเป็นพระอัครสาวกนี้ว่า
พระศาสดา ทรงตั้งอย่างตั้งสมณศักดิ์ พระสารีบุตรเป็นฝ่ายขวา พระ-
โมคคัลลณะเป็นฝ่ายซ้าย ในเวลาเข้าประชุมสงฆ์ นั่งทางพระปรีชวา
ซ้าย. นำเห็นว่าเอาอย่างมาจากพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งข้าราชการ เพราะ
ในสมัยที่รจนารรธกถานั้น ยังมีพระราชาทรงราชย์อยู่ในลังกาทวีป.
ถ้าการตั้งแต่งมีมูลอยู่บ้างไซ้ร้ นำสันนิษฐานว่าทรงมอบภาระธุระให้เป็น
คณาจารย์ใหญ่ แยกคณะออกไปสอนพระศาสนา พระสารีบุตรเป็นหัว
คณะในฝ่ายทักษิณ พระโมคคัลลณะเป็นหัวหน้าคณะในฝ่ายอูคร. เช่นนี้
สมคำว่าเป็นพระอัครสาวก ๒ พระองค์นั้น เป็นผู้มึบริษัทบริวาร และ
สมคำว่าเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวาคือทักษิณ และพระอัครสาวกฝ่าย
ซ้ายคืออูคร. นอกจากนี้ ยังไม่พบร่องรอยที่กล่าวถึงเรื่องนี้เลย.

มีคำเรียกยกย่องพระสารีบุตรอีกอย่างหนึ่งว่า พระธรรมเสนาบดี
นี้เป็นคำเลียนมาจากคำเรียกแม่ทัพ ดังจะกลับความให้ตรงกันข้าม
กองทัพอันทำยุทธัยกไปถึงไหน ย่อมแผ่อนัตละถึงนั้น. กองพระสงฆ์
ผู้ประกาศพระศาสนา ได้ชื่อว่า ธรรมเสนา กองทัพฝ่ายธรรมหรือ
ประกาศธรรม จาริกไปถึงไหน ย่อมแผ่หิตสุขถึงนั้น. พระศาสดาเป็น
จอมธรรมเสนา เรียกว่าพระธรรมราชา. พระสารีบุตรเป็นกำลังใหญ่

ของพระศาสดา ในภารุทธระนี้ ได้สมญาว่า พระธรรมเสนาบดี นายทัพฝ่ายธรรม.

พระสารีบุตร มีปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนาอย่างไร ฟังเห็นในเรื่องสาธกต่อไปนี้. มีภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อยมกะ มีความเห็นเป็นทฎฐิว่า พระชัณาสพตายแล้วดับสูญ. ภิกษุทั้งหลายค้ำนเธอว่าเห็นอย่างนั้นผิด เธอไม่เชื่อ ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจเปลื้องเธอจากความเห็นนั้นได้ จึงเชิญพระสารีบุตรไปช่วยว่า. ท่านถามเธอว่า ยมกะ ท่านสำคัญความนั้นอย่างไร ? ท่านสำคัญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ชั้นนี้ว่าพระชัณาสพ หรือ ?

ย. ไม่ใช่ออย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่พระชัณาสพในชั้น ๕ นั้นหรือ ?

ย. ไม่ใช่ออย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่พระชัณาสพอื่นจากชั้น ๕ นั้นหรือ ?

ย. ไม่ใช่ออย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นพระชัณาสพว่เป็นชั้น ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่ออย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นพระชัณาสพไม่มีชั้น ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่ออย่างนั้น.

สา. ยมกะ ท่านหาพระชัณาสพในชั้น ๕ นั้นไม่ได้โดยจริง อย่างนี้ ควรหรือจะพูดยืนยันอย่างนั้นว่ พระชัณาสพตายแล้วดับสูญ ดังนี้.

ย. แต่ก่อนข้าพเจ้าไม่รู้ จึงได้มีความเห็นผิดเช่นนั้น บัดนี้
ข้าพเจ้าได้ฟังท่านว่า จึงละความเห็นผิดนั้นได้ และได้บรรลุนิพพาน
พิเศษด้วย.

สา. ยมกะ ถ้าเขาถามท่านว่า พระจีณาสพตายเป็นอะไร ?
ท่านจะแก้อย่างไร ?

ย. ถ้าเขาถามข้าพเจ้าอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะแก้ว่า รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ไม่เที่ยงดับไปแล้ว.

สา. ดีละ ๆ ยมกะ เราจะอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อจะให้ความข้อ
นั้นชัดขึ้น เหมือนหนึ่งคฤหบดีเป็นคนมั่งมี รักษาตัวแข็งแรง ผู้ใด
ผู้หนึ่งคิดจะฆ่าคฤหบดีนั้น จึงนึกว่า เขาเป็นคนมั่งมี และรักษาตัว
แข็งแรง จะฆ่าโดยพลการเห็นจะไม่ได้ง่าย จำจะต้องลอบฆ่าโดยอุบาย
ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปเป็นคนรับใช้ของคฤหบดีนั้น หมั่นคอย
รับใช้ จนคุ้นเคยกันแล้ว ครั้นเห็นคฤหบดีนั้นเพลอ ก็ฆ่าเสียด้วย
ศาสตราที่คม. ยมกะ ท่านจะเห็นอย่างไร คฤหบดีนั้น เวลาผู้ฆ่านั้น
เขามาขออยู่รับใช้สอยก็ดี เวลาให้ใช้สอยอยู่ก็ดี เวลาฆ่าตัวก็ดี ไม่รู้
ว่าผู้นี้เป็นคนฆ่าเรา อย่างนี้ มิใช่หรือ ?

ย. อย่างนี้แล ท่านผู้มีอายุ.

สา. บุคคลผู้ไม่ได้ฟังแล้วก็ฉันทันนั้น เขาเห็นรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณบ้าง เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในตนบ้าง
เห็นตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ไม่รู้จักขั้น ๕

นั่น อันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน ปัจจัยตกแต่งคือเป็นผู้ฆ่า ตาม เป็นจริงอย่างไร ย่อมถือนั่นขันธ ๕ นั้นว่าตัวของเรา ขันธ ๕ ที่เขา ถือนั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์และทุกข์สิ้นกาลนาน ส่วนอริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว ไม่พิจารณาเห็นเช่นนั้น รู้ชัดตามเป็นจริงแล้ว อย่างไร ท่านไม่ถือนั่นในขันธ ๕ ว่าตัวของเรา ขันธ ๕ ที่ท่านไม่ถือนั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขสิ้นกาลนาน. ธรรมบรรยาย อื่นอีกของพระสารีบุตร พระธรรมสังคาหกาจารย์ สังคิติไว้ในพระสูตร- ตันตปิฎก ที่เป็นสูตรยาว ๆ ก็มี เช่นสังคิติสูตร^๑ แล ทสูตรสูตร^๒ แสดงธรรมเป็นหมวด ๆ ตั้งแต่ ๑ ขึ้นไปถึง ๑๐ ในทีฆนิกายที่เป็น สูตรปานกลางก็มี เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร^๓ แสดงอาการแห่งสัมมาทิฏฐิ ละเอียดอย่าง ๆ และอนังคณสูตร^๔ แสดงกิเลสอันยวนใจ ที่เรียกว่า อังคณ และความต่างแห่งบุคคลผู้มีอังคณ และ หาอังคณมิได้ในมัชฌิมนิกาย ธรรมบรรยายประเภทนี้ ยังมีอีกหลายสูตร. ยังมีปกรณ์ที่ว่าเป็นภายิต ของพระสารีบุตรอยู่อีก คือ ปฏิสัมภิตามรรค กล่าวถึงญาณต่างประเภท ยกพระพุทธภายิตเสีย ภายิตของพระสารีบุตรมีมากกว่าของพระสาวก อื่น.

พระสารีบุตรนั้น ปรากฏโดยความเป็นผู้กตัญญู. ท่านได้ฟัง ธรรมอันพระอัสสชิแสดง ได้ธรรมจักขุแล้ว มาอุปสมบทในพระพุทธ- ศาสนา ดังกล่าวแล้วในหนหลัง ตั้งแต่นั้นมา ท่านนับถือพระอัสสชิ เป็นอาจารย์. มีเรื่องเล่าว่า พระอัสสชิอยู่ที่ศิไล เมื่อท่านจะนอน

๑. ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๒๒. ๒. ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๘๘. ๓. ม. มุ. ๑๒/๘๕.

๔. ม. มุ. ๑๒/๔๒.

นมัสการไปทางทิศนั้นก่อน และนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น. ภิกษุผู้ไม่รู้เรื่องย่อสำคัญว่า ท่านนอบน้อมทิศตามลัทธิของพวกมิจฉาทิฎฐิ. ความทราบถึงพระศาสดา ตรัสแก่ว่า ท่านมิได้นอบน้อมทิศ, ท่านนมัสการการพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์ แล้วประธานพระพุทธานุศาสนีว่า พุทธมามกะ รู้แจ้งธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธะแสดงแล้ว จากท่านผู้ใด ควรนมัสการท่านผู้นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์บูชา ยัญอันเนื่องด้วยเพลิง. อีกเรื่องหนึ่งว่า มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อราชาปรารถนาจะอุปสมบท แต่เพราะเป็นผู้ชราเกินไป ภิกษุทั้งหลายไม่รับอุปสมบทให้. ราชาเสียใจ เพราะไม่ได้สมปรารถนา มีร่างกายชubbซิด ผิวพรรณไม่สดใส. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นคิดไปกว่าปกติ ตรัสถามทราบความแล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า มีใครระลึกถึงอุปการะของราชาได้บ้าง? พระสารีบุตรกราบทูลว่า ท่านระลึกได้อยู่ ครั้งหนึ่งท่านเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ราชาได้ถวายภิกษาแก่ท่านทัพพีหนึ่ง. พระศาสดาทรงสรรเสริญว่า ท่านเป็นผู้กตัญญูคณิก อุปการะเพียงเท่านี้ก็ยังจำได้ จึงตรัสให้ท่านรับบรรพชาอุปสมบทราชพราหมณ์.

พระสารีบุตรนั้น ปรีนิพพานก่อนพระศาสดา สันนิษฐานว่า ในมัชฌิมโฑธิกาล คือปูนกลางแห่งตรัสรู้ เพราะในปัจฉิมโฑธิกาล คือปูนหลังแห่งตรัสรู้ บาลีมิได้กล่าวถึงเลย. แต่ในสาวกนิพพานปริวัตรแห่งปฐมสมโพธิ ๓๐ ปรีเภท กล่าววว่า พระสารีบุตรอยู่มาถึงปัจฉิมโฑธิกาล พรรษาที่ ๔๕ ล่วงไปแล้ว แต่ในมหาปรีนิพพานสูตรมิได้กล่าวถึงเลย. ในปกรณัณฑ์ เล่าถึงเรื่องปรีนิพพานแห่งพระสารีบุตรว่า

ท่านพิจารณาเห็นว่าอายุสังขารจวนสิ้นแล้ว ปรารถนาจะไปโปรดมารดา เป็นครั้งสุดท้าย แล้วปรินิพพานในห้องที่ท่านเกิด อธิบายว่า นางสารีมารดา ท่าน เป็นผู้ไม่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โทมนัสเพราะท่าน และน้อง ๆ พากันออกบวชเสีย ท่านพยายามชักจูงมาในพระพุทธศาสนาหลายครั้งแล้ว ยังมีสำเร็จ จึงดำริจะไปโปรดเป็นครั้งสุดท้าย ท่านทูลลาพระศาสดาไปกับพระจุนทะผู้น้องกับบริวาร ไปถึงบ้านเดิมแล้ว เกิดโรคปักขันทีกาพาชขึ้นในคั้นนั้น ในเวลากำลังอาพาชอยู่นั้น ได้เทศนาโปรดมารดาสำเร็จ นางได้บรรลुพระโสดาปัตติผล พอเวลาปัจจุสมัย สูดวันเพ็ญแห่งกัตติกมาส พระเถระเจ้าปรินิพพาน. รุ่งขึ้นพระจุนทะได้ทำฌาปนกิจสรีระพระเถระเจ้าเสร็จ เก็บอัฐิธาตุนำไปถวายพระศาสดา ในเวลาประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี โปรดให้ ก่อพระเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของพระเถระเจ้าไว้ ณ ที่นั้น.

การที่จะกล่าวถึงพระสารีบุตรไปปรินิพพานที่บ้านเดิมนั้น แผลงจากอาการของพระสาวกในครั้งนั้น. ถ้าเป็นเดินทางไป เข้าพักอาศัยที่บ้านเกิดโรคปัจจุบันขึ้นแล้วปรินิพพาน มีทางอยู่. มีเรื่องเล่าถึงภิกษุเดินทางเข้าอาศัยบ้านก็มี. โดยที่สุด พระศาสดาเอง เสด็จพักในโรงช่างหม้อก็มี. ถ้าท่านรู้ตัวและตั้งใจจะปรินิพพานที่นั่น เพื่อโปรดมารดา ดังกล่าวในปกรณ์ อย่างนี้เป็นเช่นภิกษุอาพาธ ปรารถนาจะไปรักษาตัวที่บ้าน ครั้นไปแล้ว ถึงมรณะที่นั่น. ยุคดีเป็นอย่างไร นักตำนาน จงสันนิษฐานเอาเองเถิด.

๕. ประวัติแห่งพระโมคคัลลานะ

พระโมคคัลลานะนั้น เป็นบุตรพราหมณ์นายบ้านผู้หนึ่ง ผู้โมคคัลลานโคตรและนางโมคคัลลีย์ ซึ่งนี่น่าจะเรียกตาสกุล เกิดในตำบลบ้านไม้ห่างแต่กรุงราชคฤห์ มีระยะทางพอไปมาถึงกันกับบ้านสกุลแห่งพระสารีบุตร ท่านชื่อ โกลิตะมาก่อน อีกอย่างหนึ่ง เขาเรียกตามโคตรว่า โมคคัลลานะ เมื่อท่านมาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้ว เขาเรียกท่านว่า โมคคัลลานะ ชื่อเดียว. จำเดิมแต่ยังเยาว์จนเจริญวัยแล้ว ได้เป็นมิตรผู้ชอบพอกันกับพระสารีบุตร มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน มีสกุลเสมอกัน ได้ศึกษาศิลปศาสตร์ด้วยกันมา ได้ออกบวชเป็นปริพาชกด้วยกัน ได้เข้าอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ด้วยกัน ดังกล่าวไว้ในประวัติแห่งพระสารีบุตร. ในอธิการนี้ จักกล่าวประวัติเฉพาะองค์พระโมคคัลลานะเป็นแผนกออกไป.

จำเดิมแต่ท่านได้อุปสมบทแล้วในพระธรรมวินัยนี้ได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แขวงมคธ อ่อนใจนั่งโง่งวงอยู่ พระศาสดาเสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโง่งวงสั่งสอนท่านว่า โมคคัลลานะ เมื่อท่านมีสัญญาอย่างไร ความง่วงนั้นย่อมครอบงำได้ ท่านควรทำในใจถึงสัญญานั้นให้มาก ซ่อนนี้จักเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นควรตรีกตรองพิจารณาถึงธรรม อันตนได้ฟังแล้วและได้เรียนแล้วอย่างไร ด้วยน้ำใจของตน

ข้อนี้จักเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ ท่านควร
สาธยายธรรมอันตนได้ฟังและได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดาร ข้อนี้จัก
เป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรยอน
ช่องหูทั้ง ๒ ข้าง และลูบตัวด้วยฝ่ามือ ข้อนี้จักเป็นเหตุให้ท่านละความ
ง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรลุกขึ้นยืน แล้วลูบนัยน์ตา
ด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูควานักษัตริย์ฤกษ์ ข้อนี้จักเป็นเหตุ
ให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรทำใจถึง
อาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่ากลางวันไว้
ในจิต ให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืน มีใจเปิดเผยขณะนี้ ไม่มีอะไร
หุ้มห่อ ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด ข้อนี้จักเป็นเหตุให้ท่านละความง่วง
นั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควรอธิษฐานจงกรม กำหนดหมาย
เดินกลับไปกลับมา ส้ารวมอินทรีย์ มีจิตไม่คิดไปภายนอก ข้อนี้
จักเป็นเหตุให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั้นท่านควร
สำเร็จสหัสยา คือ นอนตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อม มี
สติสัมปชัญญะ ทำความหมายในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ พอท่านตื่นแล้ว
รีบลุกขึ้น ด้วยความตั้งใจว่า เราจะไม่ประกอบสุขในการนอน เราจัก
ไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบสุขในการ
เคลิ้มหลับ โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนยใจอย่างนี้แล. อนึ่ง
โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนยใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชงวง (คือถ่อ
ตัว) เข้าไปสู่สกุล ดังนี้. เพราะว่า ถ้าภิกษุชงวงเข้าไปสู่สกุล ถ้า
กิจการในสกุลนั้นมีอยู่ อันเป็นเหตุที่มนุษย์เขาจักไม่นึกถึงภิกษุผู้มาแล้ว

ภิกษุก็คงคิดว่า เดียวนี้ใครหนอยุงให้เราแตกร้างจากสกุลนี้ เดียวนี้คุณมนุษย์พวกนี้มีอาการอดทนระอาใจในเรา เพราะไม่ได้อะไร เธอก็จักมีความเก้อ ครั้นเก้อ ก็จักเกิดความฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จักเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จักห่างจากสมาธิ. อนึ่ง ท่านควรสำเนียงใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำอันเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิดต่อกันดังนี้ เพราะว่า เมื่อคำอันเป็นเหตุเถียงกัน ถือผิดต่อกันมีขึ้น ก็จักต้องหวังความพุดมาก เมื่อความพุดมากมีขึ้น ก็จักเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จักเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จักห่างจากสมาธิ. อนึ่ง โมคคัลลานะ เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงหามิได้ แต่มิใช่ไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวงเลย คือ เราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้ง ทั้งภคหัตถ์ ทั้งบรรพชิต ก็แต่ว่า เสนาสนะที่นอนที่นั่งอันใดเจียบเสียบอ้ออิงปราศจากลมแต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ ควรเป็นที่หลีกเลี่ยงอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความคลุกคลีเสนาสนะเห็นปานนั้น. เมื่อพระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบทูลถามว่า โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อนี้ยอมไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุคล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. พระศาสดาตรัสตอบว่า โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่าบรรดาธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ครั้นได้สดับดังนี้แล้ว เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญา

อันยัง ครั้นทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่งดั่งนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดั่งนั้นแล้ว เธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหน่าย พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องสลัดคืน ในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดั่งนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบจำเพาะตน และทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านั้นแล ภิกษุชื่อว่า น้อมไปแล้วในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคะธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จพระอรหัตใน วันนั้น.

พระศาสดา ทรงยกย่องพระโมคคัลลานะเป็นคู่กับพระสารีบุตร ในอันอุปการะภิกษุผู้เข้ามาอุปสมบทใหม่ในพระธรรมวินัย ดังกล่าวแล้วในหนหลัง. อีกประการหนึ่ง ทรงยกย่องพระโมคคัลลานะว่าเป็นเยี่ยมแห่งภิกษุสาวกผู้มีฤทธิ์นี้. ฤทธิ์นี้ หมายถึงเอาคุณสมบัติเป็นเครื่องสำเร็จแห่งความปรารถนา สำเร็จด้วยความอธิษฐาน คือตั้งมั่นแห่งจิต ผลที่สำเร็จด้วยอำนาจฤทธิ์นั้น ท่านแสดงล้วนแต่พื้นวิสัยของมนุษย์ ดังมี

แจ้งอยู่ในอิทธิวิธี อันนับเป็นอภิญาอย่างหนึ่ง ด้วยหมายจะแสดง
บุคคลาธิฐาน เปรียบชั้นมาธิฐาน หรือด้วยจะให้เชื่อว่าเป็นอย่างนั้น
จริง ข้าพเจ้าจักไม่กล่าวถึงในอิทธิการนี้ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับด้วยฤทธิ์อันมี
เฉพาะในองค์พระโมคคัลลานะ. แต่ความเข้าใจฤทธิ์โดยอาการอย่างนั้น
เป็นเหตุให้พระคันถรจนจารย์พรรณนาถึงความวิเศษแห่งพระโมค-
คัลลานะว่า สามารถจาริกเที่ยวไปในสวรรค์ ถามเทวบุตรบ้าง เทวธิดา
บ้าง ถึงความได้สมบัติในที่นั้นด้วยกรรมอะไร ได้รับบอกแล้วกลับลง
มาเล่าในมนุษยโลก. อีกทางหนึ่งเที่ยวจาริกไปในเขตโลกหรือในนิรยา-
บาย พบสัตว์ได้เสวยทุกขมีประการต่าง ๆ ถามถึงกรรมที่ได้ทำในหน
หลัง ได้ความแล้ว นำมาเล่าในมนุษยโลก. อีกประการหนึ่ง พระ
ศาสดาจะโปรดเวไนยนิกรแต่เป็นผู้คร่ำย จะต้องทรมานให้สิ้นพยศก่อน
ตรัสใช้พระโมคคัลลานะให้เป็นผู้ทรมาน. ผู้อ่านผู้ฟังเชื่อตามท้องเรื่อง
จะฟังเห็นพระโมคคัลลานะ เป็นสาวกสำคัญในพระพุทธศาสนาองค์
หนึ่ง. ผู้ไม่เชื่อจะไม่ฟังเห็นพระโมคคัลลานะเป็นสาวกสำคัญเลย. ถ้า
จะแปลคำพรรณนานั้นว่าเป็นบุคคลาธิฐาน เปรียบชั้นมาธิฐาน จะ
ฟังได้ความว่า พระโมคคัลลานะ สามารถจะชี้แจงสั่งสอนบริษัทให้เห็น
บาปบุญคุณโทษโดยประจักษ์ชัดแก่ใจ จงว่าไปได้ไปเห็นมาต่อตาแล้วนำ
มาบอกเล่า การทรมานเวไนยผู้มีทิฐิมานะให้ละพยศ จัดว่าเป็น
อสาธารณคุณ ไม่มีแก่พระสาวกทั่วไปก็ได้. การที่พระศาสดาทรงยกย่อง
พระโมคคัลลานะว่า เป็นเอตทัคคะในฝ่ายสาวกผู้มีฤทธิ์นั้น ประมวล
เข้ากับการที่ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นเอตทัคคะในฝ่ายภิกษุผู้มี

ปัญญาจะพึงให้ได้สันนิษฐานว่า พระโมคคัลลานะ เป็นกำลังใหญ่ของ พระศาสดาในอันยังการที่ทรงพระพุทธดำริไว้ให้สำเร็จ พระศาสดาได้ สาวกผู้มีปัญญา เป็นผู้ช่วยดำริการ และได้สาวกผู้สามารถยังการธุระที่ ดำริแล้วนั้นให้สำเร็จ จักสมพระมณัสสักปานไร. แม้โดยนัยนี้ พระ โมคคัลลานะ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นพระอัครสาวกคู่กับพระสารีบุตรเป็น ฝ่ายซ้าย โดยหมายความว่า เป็นคณาจารย์สอนพระศาสนาในฝ่ายอุตร ทิศดังกล่าวแล้ว หรือโดยหมายความว่าเป็นที่ ๒ รองแต่พระสารีบุตร ลงมา.

พระธรรมเทศนาของพระโมคคัลลานะอยู่ข้างหายาก ที่เป็นโอวาท ให้แก่ภิกษุสงฆ์ มีแต่อนุमानสูตร ว่าธรรมอันทำตนให้เป็นผู้ว่ายาก หรือว่าง่าย พระธรรมสังคากาจารย์ สังกิติไว้ในมัชฌิมนิกาย.

พระโมคคัลลานะนั้น เห็นจะเข้าใจในการนวัตรด้วย พระ ศาสดาจึงได้โปรดให้เป็นนวกัมมาธิภูฏายี คือ ผู้ดูแลนวัตรแห่งบูรพา- ราม ที่กรุงสาวัตถี อันนางวิสาขาสร้าง.

แม้พระโมคคัลลานะ ก็ปรินิพพานก่อนพระศาสดา. มีเรื่องเล่าว่า ถูกผู้ร้ายฆ่า ดังต่อไปนี้: ในคราวที่พระเถระเจ้าอยู่ ณ ตำบลกาฬลิตา แขวงมคธ พวกเดียรถีย์ปรึกษากันว่า พระโมคคัลลานะเป็นกำลังใหญ่ ของพระศาสดา สามารถนำข่าวในสวรรค์และนรกมาแจ้งแก่มนุษย์ ชักนำไปให้เสื่อมใส ถ้ากำจัดพระโมคคัลลานะเสียได้แล้ว ลัทธินฝ่ายตนจัก รุ่งเรืองขึ้น จึงจ้างผู้ร้ายให้ลอบฆ่าพระโมคคัลลานะเสีย. แต่ในคราว

รจนารรถกถา ชะรอยจะเห็นว่าพระสาวกเช่นพระโมคคัลลานะ ถึง
มรณะเพราะถูกฆ่า หาสมควรไม่ ในท้องเรื่องจึงแก้ว่าใน ๒ คราวแรก
พระโมคคัลลานะหนีไปเสีย ผู้ร้ายทำอันตรายไม่ได้ ในคราวที่ ๓ ท่าน
พิจารณาเห็นกรรมตามทัน จึงไม่หนี ผู้ร้ายทุบตีจนแหลก สำคัญว่า
ถึงมรณะแล้ว นำสรีระไปซ่อนไว้ในสุมทุมแห่งหนึ่งแล้วหนีไป. ท่าน
ยังไม่ถึงมรณะ เยียวยาอัธภาพด้วยกำลังฉานไปเฝ้าพระศาสดาทูลลา
แล้ว จึงกลับมาปรินิพพาน ณ ที่เดิม ในสาวกนิพพานปริวัตร กล่าวว่า
พระโมคคัลลานะอยู่มาจนถึงพรรษาที่ ๔๕ แต่ตรัสรู้ล่วงแล้ว ปรินิพ-
พานในวันดับแห่งกัตติกมาส ภายหลังพระสารีบุตรปิกษ์หนึ่ง พระ
ศาสดาได้เสด็จไปทำฌาปนกิจแล้ว รับสั่งให้เก็บอัฐิธาตุมาก่อพระเจดีย์
บรรจุไว้ ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูแห่งเวฬุวนาราม. ระยะทางเสด็จพุทธ-
จาริกแต่บ้านเวฬุคาม อันกล่าวในปกรณ์นี้ไม่สมด้วยบาลีมหาปรินิพ-
พานสูตร นำเห็นว่าปรินิพพานก่อนแต่นั้นแล้ว ถ้าพระเถรเจ้าอยู่มาถึง
ปัจฉิมโพธิกาล บาลีมหาปรินิพพานสูตร นำจักได้กล่าวถึงท่านบ้าง.

๖. ประวัติแห่งพระมหากัสสปะ

พระมหากัสสปะนั้น เป็นบุตรกปิลพราหมณ์ กัสสปโคตร ในบ้านมหาติฏฐะ จังหวัดมคธรัฐ ชื่อปิปผลิ เมื่ออายุ ๒๐ ปี ได้ทำการอวามงคกัณนางภัททกาปิลานี บุตรีพราหมณ์ โกสิยโคตร ณ สาคลนคร จังหวัดมคธรัฐเดียวกัน ผู้มีอายุ ๑๖ ปี ตามประเพณีเมือง หามีบุตรหรือธิดาด้วยกันไม่ สกุลของสามีภรรยาคู่นี้มั่งมีมาก มีกิจการที่ทำเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์เป็นอันมาก มีคนงานและพาหนะสำหรับใช้งานเป็นอันมาก ครั้นบิดามารดาทำกาลกิริยาแล้ว ปิปผลิมาณพได้ครองสมบัติและดูการงานนั้นต่อมา. สามีภรรยาทั้งสองนั้นเห็นว่าผู้อยู่ครองเรือน ต้องคอยนั่งรับบาปเพราะการงานที่ผู้อื่นทำไม่ดี มีใจเบื่อหน่าย ชวนกันละสมบัติเสีย ออกบวช. ความแห่งอรรถกถาตอนนี้เห็นว่า ปิปผลิคบติดกับนางภัททกาปิลานี ละโลกสมบัติ ออกบวชจำศีลนั้น ได้ทำตามธรรมเนียมพราหมณ์ เลื่อนความประพฤติสูงขึ้นไปอีกอันหนึ่ง คือได้รับประโยชน์แห่งความเป็นคฤหัสถ์ ผู้อยู่ครองเรือนแล้ว มุ่งแสวงหาบุญกุศลต่อไป คนจำพวกนี้เรียกว่า วนปรัสเถ แปลว่า ผู้อยู่ป่า เทียบกับภรรยาของคนไทยเรา คฤหัสถ์ผู้ได้รับประโยชน์แห่งการครองเรือนแล้ว เจริญด้วยบุตรหลาน แต่งให้มีครอบครัว เสร็จกิจธุระในการปลูกฝังเขาแล้ว ตนเองเข้าวัดจำศีล ฟังเทศน์ มุ่งบุญกุศลต่อไป. พระมหากัสสปะ เมื่อมาอุปสมบทในพระธรรมวินัย ก็ปรากฏว่าค่อนข้างชรา. ส่วนในกัสสปสังยุต กล่าวเป็น

คำเล่าของท่านเองแก่พระอานนท์ว่า ท่านเห็นฆราวาสคับแคบ เป็นทาง
มาแห่งกิเลสฐิติ จึงถือเพศเป็นบรรพชิต ออกบวชอุทิศพระอรหันต์
ในโลก หาได้กล่าวถึงภรรยาไม่.

วันหนึ่ง ท่านปิณฑลิได้พบพระศาสดาประทับอยู่ที่ใต้ร่มไทร
เรียกว่าพหูปัตตนิโครธ ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาพันทา
ต่อกัน มีความเลื่อมใส รับเอาพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดา
ของตน พระองค์ทรงรับเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ แล้วประทาน
โอวาท ๓ ข้อว่า :

กัสสปะ ท่านพึงศึกษาว่า เราจักไปตั้งความละเอียดและความ
เกรงไว้ในภิกษุ ทั้งที่เป็นผู้เฒ่า ทั้งที่เป็นผู้ใหม่ ทั้งที่เป็นปานกลาง
เป็นอย่างแรงกล้า ดังนี้ข้อหนึ่ง.

เราจักฟังธรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักเสียดู
ลงฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความ ดังนี้ข้อหนึ่ง.

เราจักไม่ละสติที่ไปในกาย คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ดังนี้
ข้อหนึ่ง.

ครั้นพระศาสดาทรงสั่งสอนพระมหากัสสปะอย่างนี้แล้ว เสด็จหลีก
ไป. อากาทรทรงรับพระมหากัสสปะเข้าในพระธรรมวินัย และโปรด
ให้รับพุทธโอวาท ๓ ข้อนี้ พระอรรถกถาจารย์แยกเป็นวิธีอุป-
สัมปทาอย่างหนึ่ง คุณประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ด้วยให้รับ
ครุธรรม ๘ ประการ แต่วิธีหลังแลเห็นชัด เพราะเป็นครั้งแรก

ที่ประธานอุปสัมปทาแก่สตรีให้เป็นภิกษุณี และไม่ได้ประธานเอหิภิกขุอุปสัมปทาเลย ส่วนวิธีต้น เห็นไม่พ้นไปจากประธานเอหิภิกขุอุปสัมปทา.

พระมหากัสสปะได้ฟังพุทธโอวาททรงสั่งสอนแล้ว บำเพ็ญเพียรไม่ช้านัก ในวันที่ ๘ แต่อุปสมบท ได้สำเร็จพระอรหัต.

ท่านได้รับยกย่องจากพระศาสดาโดยอาการเฉพาะพระองค์ คือ ทรงรับผ้าสังฆาฏิของท่านไปทรง ประธานผ้าสังฆาฏิของพระองค์ให้แก่ท่าน ตรัสว่ามีธรรมเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ และทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้ปฏิบัติหมกน้อย สันโดษ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะผู้นี้ เป็นผู้สันโดษ ยินดีด้วยจิรวบิณฑบาต เสนาสนะ เกสัช ตามมีตามได้ ไม่มักมาก. และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ นั้น เธอไม่ถึงความแสวงหาไม่ควร เหตุปัจจัย ๔ นั้น แสวงหาไม่ได้ ก็ไม่สะดุ้งตกใจแสวงหาได้แล้ว ก็ไม่เป็นคนกำหนดในปัจจัย ๔ นั้นบริโภคนั้น ท่านทั้งหลายพึงศึกษาตามอย่างนั้น ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอนแล้ว พึงปฏิบัติเพื่อเป็นเช่นนั้นเถิด. ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเข้าไปใกล้สกุลชกกายและใจห่าง ประพฤติตนเป็นคนใหม่ ไม่คุ้นเคยเป็นนิตย์ ไม่คระนองกาย วาจา ใจ ในสกุลเป็นนิตย์ จิตไม่ข้องอยู่ในสกุลเหล่านั้นเพิกเฉย ตั้งจิตเป็นกลางว่า ผู้ใคร่ลาภ ก็จงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญ ก็จงได้บุญ ตนได้ลาภมิใจจันใด ผู้อื่นได้ก็มีใจจันนั้น ภิกษุใดแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ด้วยคิดว่า โฉนหนอ เขาจะพึงตั้งใจฟังธรรมของเรา

ครั้งฟังแล้วจะฟังเลื่อมใสในธรรม เลื่อมใสแล้วจะฟังทำอาการของ
ผู้เลื่อมใส ธรรมเทศนาของภิกษุ นั้นไม่บริสุทธิ์. ส่วนภิกษุใด แสดง
ธรรมแก่ผู้อื่นด้วยคิดว่า ธรรมอันพระศาสดากล่าวดีแล้ว ไฉนหนอ
เขาจะฟังฟังธรรมของเรา ครั้งฟังแล้วจะฟังรู้ธรรมนั้น ครั้งรู้แล้ว
จะฟังปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ภิกษุ นั้น อาศัยความที่แห่งธรรม
เป็นธรรมอันดี อาศัยกรุณาและเอ็นดูแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรมเทศนา
ของภิกษุ นั้นบริสุทธิ์แล้ว กัสสปะก็เหมือนอย่างนั้น. เราสอนท่าน
ทั้งหลาย ยกกัสสปะขึ้นเป็นตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสอนแล้ว จง
ปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้น. ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ใดผู้หนึ่ง เข้าไปใกล้
สกุลด้วยคิดว่า ขอเขาจงให้แก่เราผู้เดียวเถิด อย่าให้ผู้อื่นเลย จง
ให้แก่เรามาก อย่าให้น้อย จงให้แต่ของที่ดี อย่าให้ของที่เลว จงให้
โดยเร็ว อย่าช้า จงให้โดยเคารพ เมื่อคิดอย่างนั้น ครั้นเขาไม่ให้
ก็ดี ให้น้อย ไม่ให้มากก็ดี ให้ของที่เลว ไม่ให้ของที่ดีก็ดี ให้ช้า
ไม่ให้โดยเร็วก็ดี ให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพก็ดี ภิกษุ นั้นก็
ขัดใจ ได้เสวยทุกขโทมนัส มีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเช่นนี้ ไม่ควร
เพื่อจะเป็นผู้เข้าไปสู่สกุล. ส่วนภิกษุใด ไม่คิดอย่างนั้น แม้เขาจะ
ไม่ให้ก็ดี หรือให้โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เธอก็ไม่ขัดใจ
ไม่เสวยทุกขโทมนัส มีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเช่นนี้ ควรจะเป็นผู้เข้า
ไปสู่สกุล กัสสปะก็เป็นเหมือนอย่างนั้น. เราสอนท่านทั้งหลาย ยก
กัสสปะขึ้นเป็นตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอนแล้ว ฟังปฏิบัติ
เพื่อเป็นอย่างนั้นเถิด.

พระมหากัสสปะนั้น โดยปกติถือธุดงค์ ๓ อย่าง คือ ถือทรงผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตร ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถืออยู่ป่าเป็นวัตร พระศาสดาทรงยกย่องว่า เป็นเยี่ยมแห่งภิกษุผู้ทรงธุดงค์. ครั้งหนึ่งท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดาที่เวฬุวัน พระศาสดาตรัสแก่ท่านว่า กัสสปะเดี๋ยวนี้ท่านแก่แล้ว ผ้าป่าบังสุกุลจีวรที่ท่านไม่มุ่งห่มของท่านนี้หนักนัก ท่านจงทรงจีวรที่ถนอมดีถวายเถิด จงฉันโภชนะในที่นิมนต์เถิด และจงอยู่ในที่ใกล้เราเถิด. ท่านทูลว่า ข้าพระเจ้าเคยอยู่ในป่า เที่ยวบิณฑบาต ทรงผ้าบังสุกุลจีวร ใช้แต่ผ้า ๓ ผืน มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบเสียบสังคัมภ์ ไม่ชอบระคนด้วยหมู่ ปรารถนาคือเพียรและพูดสรรเสริญคุณเช่นนั้นมานานแล้ว. พระศาสดาตรัสถามว่า กัสสปะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงประพฤติตนเช่นนั้น และสรรเสริญความเป็นเช่นนั้น? ท่านทูลว่า ข้าพระเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ อย่าง คือการอยู่เป็นสุขในบัดนี้ของตนด้วย อนุเคราะห์ประชุมชนในภายหลังด้วย ประชุมชนในภายหลังทราบว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านประพฤติตนอย่างนั้น จักถึงทิฏฐานุกติ ปฏิบัติตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ความปฏิบัตินั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขแก่เขาสืบกาลนาน. พระศาสดาประทานสาธุการว่า ดีละ ดีละ กัสสปะ ท่านปฏิบัติเพื่อประโยชน์และสุขแก่ชนเป็นอันมาก ท่านจงทรงผ้าบังสุกุลจีวรของท่านเถิด ท่านจงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ท่านจงอยู่ป่าเถิด.

ด้วยความมักน้อยสันโดษ และปฏิบัติเคร่งครัดอย่างนี้ พระมหากัสสปะ ย่อมเป็นที่นับถือของสกุลทั้งหลาย มีคำกล่าวว่ ในกรุง

ราชคฤห์ สกฺขที่มิใช่ญาติก็คงเป็นอุปัฏฐากของท่าน แต่ท่านก็มีได้ พัวพันห่วงใยอยู่ในสกฺขเหล่านั้น ถึงคราวที่พระศาสดาจะเสด็จจาริกไป ไปรคสัตว์ ท่านก็เตรียมตัวตามเสด็จโดยฐานเป็นสาวก แต่พระศาสดา ตรัสให้หยุดเพื่อเจริญศรัทธาและปสาทะของชาวกรุงราชคฤห์ก็มี.

พระมหากัสสปะนั้น ดีในการปฏิบัติ แต่หาพอใจในการสั่งสอน ภิกษุสหธรรมิกไม่ ท่านระอาภิกษุปนหลังว่าเป็นผู้ว่ายาก ธรรมเทศนา อันเป็นอนุศาสน์ของท่านจึงไม่มี คงมีแต่ธรรมภาษิตเนื่องมาจากสากัจฉา กับเพื่อนสาวกบ้าง กล่าวบริหารพระพุทธรูปบ้าง. อย่างไรก็ดี เรื่องที่เกี่ยวกับท่าน พระธรรมสังคากาจารย์ รวมสังคิติไว้หมวดหนึ่งในสังยุตตนิกาย เรียกว่า กัสสปสังยุต เป็นการไว้เกียรติคุณแห่งพระ เถรเจ้า.

พระมหากัสสปะนั้น อยู่มาถึงปนหลังแต่นิพพานแห่งพระศาสดา ในเวลาพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ดูท่านไม่ออกหน้านัก เป็น แต่พระสาวกผู้ใหญ่อรูปหนึ่งเท่านั้น. มาปรากฏเป็นพระสาวกสำคัญ เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว. ในคราวที่พระศาสดาปรินิพพาน ท่าน ไปอยู่เสียที่นครปาวา หาได้ตามเสด็จจาริกด้วยไม่. ท่านระลึกถึงพระ ศาสดา เดินทางมาจากนครปาวากับบริวาร พักอยู่ตามทาง พบอาชีวก ผู้หนึ่งเดินสวนทางมา ท่านถามข่าวแห่งพระศาสดา ได้รับบอกว่า ปรินิพพานเสียแล้วได้ ๗ วัน ในพวกภิกษุผู้บริวาร จำพวกที่ยัง ตัดอาลัยมิได้ ก็ร้องไห้รำพันถึง จำพวกที่ตัดอาลัยได้แล้ว ก็ปลง ธรรมสังเวช. มีวุฒบรพชิต คือภิกษุบวชต่อแก่รูปหนึ่ง ชื่อสุภัททะ

กล่าวห้ามภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเศร้าโศกร้องไห้เลย พระศาสดา
ปรินิพพานเสียได้เป็นดี พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ย่อมรับสั่งห้าม
ไม่ให้ทำการบางอย่าง และให้ทำการบางอย่าง ที่ไม่พอใจเรา ตั้งแต่
นี้ต่อไป เราพ้นแล้วจากผู้บังคับ ประารถนาจะทำการใด ก็ทำได้ ไม่
ประารถนาจะทำการใด ไม่ทำก็ได้. พระมหากัสสปะรำพึงว่า เพียง
พระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ ๗ วันเท่านั้น ยังมีภิกษุผู้ไม่หนักในพระ
สัทธรรม กล่าวกล่าวจาบจ้วงได้ถึงเพียงนี้ กาลนานล่วงไปไกล จักมี
สักเพียงไร ท่านใส่ใจคำของสุภัททวุฒบรพชิตไว้แล้ว ให้โอวาทแก่
ภิกษุสงฆ์สมควรแก่เรื่องแล้ว พาบวิวารเดินต่อมา ถึงกุสินารานคร
ตอนบ่ายวันถวายพระเพลิง ท่านได้ถวายบังคมพระพุทธสรีระ.

พระมหากัสสปะ เป็นพระสังฆเถระอยู่ในเวลานั้น พอถวายพระ
เพลิงพระพุทธสรีระแล้วได้ ๗ วัน ท่านประชุมสงฆ์เล่าถึงการที่ท่าน
เดินทางมาจากปาวานครเพื่อจะเฝ้าพระศาสดา ได้ทราบข่าวปรินิพพาน
ในกลางทาง มีภิกษุบางพวกร้องไห้อาลัยถึง สุภัททวุฒบรพชิตกล่าว
ห้ามด้วยคำอย่างไร และท่านรำพึงเห็นอย่างไร ยกเรื่องนี้ขึ้นเป็นเหตุ
ชักชวนภิกษุสงฆ์เพื่อทำสังคายนา รวบรวมพระธรรมวินัย ตั้งไว้เป็น
แบบฉบับ เพื่อสมกับพระพุทธองค์ที่ได้ประทานไว้เมื่อครั้งปรินิพพาน
ว่า ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อย่างไร อันเราได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติ
ไว้แล้ว ธรรมวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย ในเมื่อเราล่วง
ไปแล้ว. พระสงฆ์เห็นชอบตามคำแนะนำของพระมหากัสสปะ มอบ
ธุระให้ท่านเป็นผู้เลือกภิกษุทั้งหลาย ผู้สามารถจะทำการสังคายนาขึ้น.

ตามเรื่องว่า ท่านกำหนดเลือกภิกษุทั้งหลายผู้ทำสังคายนามีจำนวน ๕๐๐ มีปัญหาอยู่ด้วยพระอานนท์ผู้ยังไม่บรรลุพระอรินผลอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ แต่เป็นผู้ได้ลำดับรับฟัง ทรงจำแนกพระธรรมเทศนาของพระศาสดาไว้มาก เว้นพระอานนท์เสียแล้ว ยากที่จะทำสังคายนาได้สะดวก พระภิกษุสงฆ์ตกลงขอให้เลือกพระอานนท์เข้าด้วย แต่เมื่อถึงคราวทำสังคายนา พระอานนท์ได้สำเร็จพระอรหันต์แล้ว เป็นอันว่าภิกษุสงฆ์ผู้ทำสังคายนาครั้งนั้น เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด. สังคายนาครั้งนั้น ได้ทำที่ถ้ำสัตตบัณณคูหาแห่งเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะเป็นประธานในการทำ ได้พระอุบาสิ และพระอานนท์เป็นกำลัง ในอันวิสันนาพระวินัยและพระธรรมโดยลำดับกัน ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ทำ ๗ เดือนสำเร็จ. เพราะทำคราวแรก เรียกว่า ประถมสังคีติ.

การที่พระมหากัสสปะ ชักชวนพระสงฆ์ทำสังคายนาครั้งแรกนี้ เป็นประโยชน์อย่างใหญ่แก่พระพุทธศาสนา เป็นการฉลองพระคุณพระศาสดาอย่างดี. ข้อนี้พระสารีบุตรได้ปรารภไว้เมื่อนิครนถนาฏบุตรทำกาลกิริยา สาวกแตกกระจัดกระจายกันด้วยอำนาจลัทธินิ จิงแสดงสังคีติสูตรจัดระเบียบธรรมไว้เป็นหมวด ๆ และได้รับพระพุทธานุมัติของพระศาสดา. พระสารีบุตรนิพพานเสียก่อน พระมหากัสสปะมาทำขึ้นในครั้งนี้.

ปฏิปทาของพระมหากัสสปะในการทำสังคายนานี้ ควรเป็นเนตติแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เกิดในภายหลัง จะพึงคำนึงถึงพระคุณูปการของ

พระศาสดา ผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นไว้ เพื่อประโยชน์สุขแก่คนเป็นอันมาก มิได้คิดย่อท้อต่อความลำบากยากเข็ญและภัยอันตรายต่าง ๆ และจะพึงเอาอย่างพระมหากัสสปะฉลองพระคุณพระศาสดา ด้วยการเอาภาระรักษาพระพุทธศาสนาให้ถาวร. ภิกษุผู้ปฏิบัติมักน้อยสันโดษ เกรงครัดด้วยความปรารถนาดีมาในเบื้องต้น มักขาดสติในท่ามกลาง เห็นไปเสียว่า การเอาภาระรักษาพระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อความมักมาก ความปฏิบัติจึงกลายเป็นคับแคบ เป็นการเห็นแก่ตัวส่วนเดียว เอาเปรียบผู้อื่นให้เขาเล็กลง ไม่สำเร็จประโยชน์ดังาม. อันที่จริงความมักน้อยสันโดษ และปฏิบัติเกรงครัดนั้น เป็นหลักสำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติกิจพระศาสนา ภิกษุผู้ทรงคุณสมบัติเห็นปานนี้ ย่อมประกอบกิจพระศาสนาด้วยพระอัธยาศัยบริสุทธิ์ ไม่เพ่งโลกามิส ผลแห่งการอันภิกษุเห็นปานนี้ทำ ย่อมสำเร็จเป็นอย่างดี คุณธรรมอย่างนี้ของภิกษุเป็นสมบัติอันจะพึงปรารถนา. พระมหากัสสปะ เป็นพระสาวกที่พึงหวังได้ตามปรารถนา.

๗. ประวัติแห่งพระมหากัจจानะ

พระมหากัจจานะนั้น เป็นบุตรพราหมณ์ปุโรหิต กัจจานโคตร กัจจายนโคตรก็เรียก ในกรุงอุชเชนี ชื่อ กัจจนะ เดิมใหญ่ขึ้น เรียนจบไตรเพทแล้ว เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว ได้เป็นปุโรหิตแทนที่ ในรัชสมัยแห่งพระเจ้าจันทปักษโชต.

ในคราวพุทธุปบาทกาล ท้าวเธอได้ทรงสดับว่า พระศาสดาได้ตรัสรู้แล้วทรงสั่งสอนประชุมชน ธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นธรรมอันแท้จริง ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตาม มีพระราชประสงค์จะใคร่เชิญเสด็จพระศาสดาไปประกาศพระศาสนาที่กรุงอุชเชนี จึงตรัสสั่ง กัจจานปุโรหิตไปเชิญเสด็จ. กัจจานปุโรหิตทูลลาจะบวชด้วย ครั้นทรงอนุญาตแล้ว ออกจากกรุงอุชเชนีพร้อมด้วยบริวาร ๗ คน มาถึงที่ประทับพระศาสดาแล้ว เข้าไปเฝ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนา บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้ง ๘ คนแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยพระพุทธพจน์โดยนัยนหนหลัง. ท่านทูลเชิญเสด็จไปกรุงอุชเชนี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าจันทปักษโชต. พระศาสดารับสั่งว่า ท่านไปเองเถิด เมื่อท่านไปแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจักทรงเลื่อมใส. ท่านถวายเป็นภิกษุ ๗ องค์กลับไปกรุงอุชเชนี ประกาศพระพุทธานุศาสน์ให้พระเจ้าจันทปักษโชตและชาวพระนครเลื่อมใสแล้ว กลับมาสำนักพระศาสดา.

พระมหากัจจานะนั้น เป็นผู้ฉลาดในการอธิบายความแห่งคำที่

ขอให้พิสดาร ได้สรรเสริญแต่พระศาสดาว่า เป็นเยี่ยมกว่าสาวกอื่นใน
ทางนั้น. วันหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมว่า ผู้มีปัญญา ไม่ควร
ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรมุ่งหมายสิ่งที่ยังไม่มาถึง เพราะ
ว่าสิ่งที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เสียแล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึงแล้ว สิ่งนั้น
ก็ยังไม่ได้มาถึง ผู้ใดเห็นแจ้งในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้าในที่นั้น ๆ
ในกาลนั้น ๆ ไม่มั่งอนงั้น ไม่คลอนแคลน ครั้นรู้ธรรมนั้นแล้ว
พึงให้ธรรมนั้นเจริญเนื่อง ๆ ความเพียรควรทำเสียในวันนี้แล ใครเล่า
จะพึงรู้ว่า ความตายจะมีต่อพรุ่งนี้ เพราะว่าความผิดเพี้ยนต่อมฤตยูราช
ที่มีเสนาใหญ่ ไม่มีเลย ผู้รู้ที่เป็นคนสงบระงับ ย่อมกล่าวสรรเสริญ
ผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันกลางคืน อยู่ด้วยความไม่
ประมาทอย่างนี้ว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ. ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เสด็จ
ลุกเข้าวิหารที่ประทับ. ภิกษุทั้งหลายไม่ได้ช่องเพื่อจะกราบทูลถามความ
แห่งคำที่ตรัสโดยขอให้เข้าใจกว้างขวาง เห็นความสามารถของพระ-
กัจจานะ จึงไปหา อาราธนาให้ท่านอธิบาย. ท่านอธิบายให้ฟังว่า ท่าน
ผู้มีอายุ เรารู้ความแห่งธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยข้อนั้น ตามความ
พิสดารว่า เมื่อบุคคลคิดว่า ในกาลไกลล่วงแล้ว ตากับรูป หูกับเสียง
จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย ใจกับ
อารมณ์ที่เกิดกับใจของเรา มีแล้วอย่างนั้น ความกำหนดพอใจใน
สิ่งเหล่านั้นก็ผูกพันวิญญาณ เพราะวิญญาณอันความกำหนดพอใจ
ผูกพันแล้ว ผู้นั้นก็เพลิดเพลिनสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่เพลิดเพลिनสิ่งนั้น ๆ
อย่างนี้ ชื่อว่าตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว. ไม่คิดอย่างนั้น ความกำหนด

พอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่ผูกพันวิญญาณได้ ผู้นั้นก็ไม่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ
ผู้ที่ไม่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.
บุคคลตั้งใจไว้เพื่อหมายจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วว่า ในกาลไกลข้างหน้า
นัยน์ตาก็รูปเป็นต้นของเราจักเป็นอย่างนี้ เพราะความตั้งใจอย่างนั้น
เป็นปัจจัย ผู้นั้นก็ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้
ชื่อว่ามุ่งหมายสิ่งที่ยังไม่มาถึง. บุคคลไม่ตั้งใจเพื่อจะหมายได้สิ่งที่ตน
ยังไม่ได้แล้วอย่างนั้น ก็ไม่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่ผลิตเพลินสิ่ง
นั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่มุ่งหมายสิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้ว. นัยน์ตาก็รูป
อย่างละ ๒ ๆ อันใดเกิดขึ้นจำเพาะหน้า ถ้าว่าความกำหนดพอใจในสิ่ง
นั้น ๆ ผูกพันวิญญาณได้แล้ว บุคคลนั้นก็ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ผลิตเพลิน
สิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าอ่อนแอจนคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะ
หน้า. ถ้าความกำหนดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ไม่ผูกพันวิญญาณได้ บุคคล
ก็ไม่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่ผลิตเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า
ไม่อ่อนแอจนคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า. ท่านผู้มีอายุเรา
เข้าใจเนื้อความธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยย่อ ตามความพิสดารอย่างนี้.
ถ้าท่านทั้งหลายประสงค์ ก็จงไปเข้าเฝ้าพระศาสดา ทูลถามความนั้นเถิด
พระองค์ทรงแก้อย่างไร จงจำไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุเหล่านั้น ลาพระ
กัจจानะกลับมา เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามความนั้นให้ทรงทราบ. พระ-
องค์ตรัสสรรเสริญพระกัจจานะว่า ภิกษุทั้งหลาย กัจจานะเป็นคน
มีปัญญา ถ้าท่านถามความนั้นกะเรา แม้เราก็คงแก้เหมือนกัจจานะ
แก้แล้วอย่างนั้น ความของธรรมที่เราแสดงแล้วโดยย่อ นั้น อย่างนั้น

แต่ ท่านทั้งปวงจำไว้เถิด. พระกัจจानะเป็นผู้ฉลาดในการอธิบายคำที่ข้อยให้กว้างขวาง พระศาสดาทรงสรรเสริญในทางนั้น มีดังนี้เป็นตัวอย่าง.

ยังมีธรรมเนียมอื่นอีกของพระเถระ อันพระธรรมสังคากาจารย์ ยกขึ้นสู่สังคิติ คือ มธูปินทิกสูตร* และอุทเทสวิภังคสูตร* ที่แจกธรรมอันพระศาสดาทรงแสดงแล้วโดยย่อเหมือนกัน และมธุสูตร* แสดงความไม่แตกต่างกันแห่งวรรณะ ๔ เหล่า ในมัชฌิมนิกาย.

การรู้ทั่วถึงธรรม จำรู้จักถือเอาความแห่งภายิตที่ข้อยได้โดยกว้างขวาง เหมาะแก่ภูมิแห่งตนผู้ปฏิบัติและแห่งผู้อื่นอันตนตั้งสอน และจำรู้จักย่อถือเอาความแห่งภายิตที่พิสดาร เพื่อทรงไว้เป็นหลักและสั่งสอนผู้อื่นให้รู้จักกำหนด. ประการที่ต้น สงเคราะห์ในอรรถาภิธานปัญหาอันแตกฉานในอรรถคือเนื้อความ. ประการที่หลัง สงเคราะห์ในชั้นปฏิบัติสัมภิตา ปัญหาอันแตกฉานในธรรมคือหัวข้อ. การแสดงแก่ผู้อื่นให้ประโยชน์สำเร็จใน ๒ ทางนั้น สงเคราะห์ในนิรุตติปฏิบัติสัมภิตา ปัญหาอันแตกฉานในนิรุตติ คือภาษาเข้าใจพูด และปฏิภาณปฏิบัติสัมภิตา ปัญหาอันแตกฉานในปฏิภาณ คือความฉลาดไหวพริบ. การรู้ทั่วถึงธรรมอันยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่น สงเคราะห์ในปฏิบัติสัมภิตา ๔ อย่างนี้. พระสาวกผู้สามารถในทางนี้ ย่อมเป็นกำลังใหญ่ของพระศาสดา ในการประกาศพระพุทธศาสนา. พระกัจจานะเป็นเยี่ยมแห่งพระสาวกพวกนี้ จึงทรงยกย่องในที่เอตทัคคะเป็นพิเศษ.

ครั้งหนึ่ง พระมหากัจจानะ อยู่ณ เขาโกรก คือมีทางขึ้นด้าน
หนึ่ง อีกด้านหนึ่งเป็น โกรก อีกนัยหนึ่งว่าอยู่ณ ภูเขาชื่อปวัตตะแขวง
เมืองกุรัมมะ ในวันดิชนบท อุบาสกคนหนึ่งชื่อ โสณกุฎิกัณณะ
ผู้ปฏิญาณของท่านปรารถจะบวช ท่านได้ชี้แจงแก่โสณอุบาสกถึง
การประพฤติพรหมจรรย์ลำบากอย่างไร แนะนำให้บำเพ็ญศาสนปฏิบัติ
ในฆราวาส แต่โสณอุบาสกยังปรารถนาเพื่อจะบวช ได้อ่อนวอนขอ
ให้ท่านสงเคราะห์เนื่อง ๆ มา ในที่สุดท่านรับบรรพชาให้ ในครั้งนั้น
พระศาสดาประทานพุทธานุญาต ให้พระสงฆ์เป็นเจ้าหน้าที่รับอุปสมบท
คนผู้ขอเข้าคณะแล้ว สงฆ์มีจำนวนภิกษุ ๑๐ รูป ที่เรียกว่า ทสวรรค จึง
ให้อุปสมบทได้. ในวันดิทักษิณชนบทมีภิกษุน้อย กว่าพระมหากัจจานะ
จะชุมนุมภิกษุเข้าเป็นสงฆ์ทสวรรคอุปสมบทโสณสามเณรได้ ต่อล่วง
สามปีแล้ว. ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระโสณะลาเพื่อจะไปเฝ้าพระศาสดา
ผู้เสด็จประทับอยู่ณ กรุงสาวัตถีในเวลานั้น ท่านสั่งให้ไปถวายบังคม
พระบาทแห่งพระศาสดาด้วยเศียรเกล้าตามคำของท่าน และให้กราบทูล
ถึงการปฏิบัติพระวินัยบางอย่าง อันไม่สะดวกแก่ภิกษุผู้อยู่ในชนบทนั้น
มีการอุปสมบทนั้นดังกล่าวแล้วเป็นอาทิ เพื่อได้รับพระพุทธานุญาตแห่ง
พระศาสดา. พระองค์ได้ทรงทราบจากพระโสณะแล้วได้ทรงอนุญาต
ผ่อนปรน ในข้ออุปสมบทไม่สะดวกนั้น ประทานพระพุทธานุญาตว่า
ในปัจจุบันชนบท คือแคว้นนอกจากมณฑลกลางเหมือนอย่างวันดิ-
ชนบท ให้สงฆ์มีจำนวน ๕ รูป ทั้งพระวินัยธร นี้จักกล่าวขยายความ
ในประวัติแห่งพระโสณกุฎิกัณณะข้างหน้า.

พระมหากัจจानะ เป็นผู้มึรูปร่าง มีผิวเหลือง ผิดจากเข้าใจ
กันว่าอ้วนล่ำ อูทรพลู้ย. เนื่องด้วยรูปสมบัติของท่าน มีเรื่องเล่าใน
อรรถกถาธรรมบทว่า เศรษฐีเมืองโศเรยยะ เห็นท่านแล้ว นึก
ด้วยความลำพองว่า ถ้าได้ภรรยาที่มีรูปร่างท่านจะดีนักหนา ด้วย
อำนาจบาปนั้น เพศแห่งเศรษฐีบุตรนั้นกลับเป็นสตรี ได้ความอาย
เป็นอย่างยิ่ง ต่อได้ขมาท่านแล้ว เพศจึงกลับเป็นบุรุษตามเดิม.

พระมหากัจจานะนั้น ตามความในมจรสูตร อยู่มาภายหลัง
แห่งพุทธปรินิพพาน. ในสูตรนั้นเล่าว่า ครั้งที่ท่านอยู่ที่กุนชาวัน แขวง
มจจราชธานี พระเจ้ามจจราชอวันตีบุตรเสด็จไปหา ตรัสว่า พวก
พราหมณ์ถือว่าพวกเขาเป็นผู้ประเสริฐบริสุทธฺิ เกิดจากพรหม ท่าน
เข้าใจอย่างไร? พระมหากัจจานะทูลตอบว่า นั่นเป็นแต่คำบันลือ
ของเขา ท่านซักอุทาหรณ์มาแสดงเป็นข้อ ๆ ที่วรรณะ ๔ เหล่าไม่
ต่างอะไรกันดังนี้ :-

๑. ในวรรณะ ๔ เหล่านี้ วรรณะเหล่าใดเป็นผู้มั่งมี วรรณะ
เดียวกันและวรรณะอื่น ย่อมเข้าเป็นเสวกของวรรณะนั้น.
๒. วรรณะใด ประพฤติอุกศลกรรมบถ เบื้องหน้าแต่วรรณะ
วรรณะนั้น ย่อมเข้าสู่อบายเสมอกันหมด ไม่มีพิเศษ.
๓. วรรณะใด ประพฤติอุกศลกรรมบถ เบื้องหน้าแต่วรรณะ
วรรณะนั้น ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เหมือนกันหมด.
๔. วรรณะใด ทำโจรกรรม ทำปรทวาริกกรรม วรรณะนั้น
ต้องรับราชอาญาเหมือนกันหมด ไม่มียกเว้น.

๕. วรรณคดี ออกบวช ตั้งอยู่ในศีลในธรรม วรรณะนั้น
ย่อมได้รับความนับถือ และได้รับบำรุง และได้รับคุ้มครองรักษา
เสมอกันหมด.

พระเจ้ามธุรราช ตรัสสรรเสริญธรรมภาษิตของพระเถรเจ้าแล้ว
แสดงพระองค์เป็นอุบาสก ถึงพระเถรเจ้ากับพระธรรมพระสงฆ์เป็น
สรณะ. ท่านทูลห้ามว่า อย่าถึงท่านเป็นสรณะเลย จงถึงพระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้เป็นสรณะของท่านเป็นสรณะเถิด. พระเจ้ามธุรราชตรัส
ถามว่า เดียวนี้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เสด็จอยู่ ณ ที่ไหน? ท่านทูล
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานเสียแล้ว. พระเจ้ามธุรราชตรัสว่า
ถ้าพระองค์ทรงได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ที่ใด แม้ไกล
เท่าไกล พระองค์คงจักเสด็จไปเฝ้าให้จงได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรีนิพพานเสียแล้ว พระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ปรีนิพพาน
แล้วนั้น กับพระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ. ความแห่งมธุรสูตเรื่องนี้
กล่าวไว้ชัดเจนว่า พระมหากัจจानะ อยู่มาจนภายหลังแห่งพุทธ-
ปรีนิพพาน แต่บาลีมหาปรีนิพพานสูตรก็ดี บาลีปัญจสตักขันธกะก็ดี
ไม่ได้กล่าวถึงพระมหากัจจानะเลย ซ้ำกล่าวชัดด้วยว่า พระอนุรุทธะ
เป็นพระเถระผู้ใหญ่รองพระมหากัสสปะลงมาในเวลานั้น. ยุคดีเป็น
อย่างไร สุดแล้วแต่จะสันนิษฐาน.

๘. ประวัติแห่งพระโมฆราช

พระโมฆราชนั้น เกิดในสกุลพราหมณ์ ณ กรุงสาวัตถี ก่อนพระศาสดา มีอายุควรแก่การเล่าเรียนแล้ว ได้ไปฝากตัวเป็นศิษย์เรียนศิลปะ ในสำนักพราหมณ์พาวรี ปุโรหิตแห่งพระเจ้าปเสนทิโกศลราช ครั้นพราหมณ์พาวรี เปื้อนนายในฉรวาส ทูลลาพระเจ้าโกศลออกจากตำแหน่งปุโรหิต ออกบวชเป็นชฎิล ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งโคธาวารี ในที่พรมแดนแห่งเมืองอัสดกะและเมืองอาพกะ โมฆราชพร้อมกับมาณพอื่นผู้เป็นศิษย์ ได้ติดตามออกบวช และอยู่ในสำนักอาจารย์.

ครั้นถึงพุทธรูปบาทกาล พาวรีได้ทราบข่าวว่า พระสมณโคดม พระโอรสของศากยราช เสด็จออกบรรพชา ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน มีคนเชื่อและเลื่อมใส ยอมตนเป็นสาวก ปฏิบัติตามคำสั่งสอนเป็นอันมาก พาวรีคิดหลากหลาย ใครจะสืบสวนให้ได้ความแน่ จึงเรียกมาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คน มีอชิตมาณพเป็นหัวหน้า ผูกปัญหาให้คนละอย่าง ๆ ให้ไปทูลถามลองดู. มาณพทั้ง ๑๖ คนลาอาจารย์แล้ว พามาณพที่เป็นบริวารไปเฝ้าพระศาสดาที่ป่าสาณเจดีย์ แคว้นแคว้นมคธ ทูลขอโอกาสถามปัญหาคนละอย่าง ๆ.

ครั้นพระศาสดา ทรงอนุญาตแล้ว อชิตมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่แรก ๔ ข้อดังนี้ว่า โลกคือหมุ่สัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ จึงหลง

อยู่ในที่มืด ? เพราะอะไรเป็นเหตุ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ ? พระองค์ตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉายไส้ตัวโลกนั้นให้ติดอยู่ ? และตรัสว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า โลกคือสัตว์หมู่สัตว์ อันอวิชชาคือ ความไม่รู้แจ้ง ปิดบังไว้แล้ว จึงหลงดูอยู่ในที่มืด เพราะความอยาก มีประการต่าง ๆ และความประมาทเลินเล่อ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ เรากล่าวว่า ความอยากเป็นเครื่องฉายไส้ตัวโลกให้ติดอยู่ และกล่าวว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

อ. ขอพระองค์จงตรัสบอกว่า อะไรเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่อง กันความอยาก อันเป็นดุจกระแสน้ำ หลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ความอยากนั้น จะละได้ เพราะธรรมอะไร ?

พ. เรากล่าวว่า สติเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยาก นั้น และความอยากนั้น จะละได้ เพราะปัญญา.

อ. ปัญญา สติ กับนามรูปนั้น จะดับไป ณ ที่ไหน ? พระเจ้าข้า ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพระเจ้า.

พ. เราจะแก้ปัญหาคำที่ท่านถามถึงที่ดับนามรูปสิ้นเชิง ไม่มีเหลือ แก่ท่าน เพราะวิญญาณดับไปก่อน นามรูปจึงดับไป ณ ที่นั่นเอง.

อ. ชนผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้ยังต้องศึกษา อยู่ ๒ พวกนี้มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงความ ประพฤติของชน ๒ พวกนั้น พระองค์มีปัญญาแก้แล้ว ขอจงตรัสบอก แก่ข้าพระเจ้า.

พ. ภิกษุผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้นั้นยังต้องศึกษาอยู่ ต้องเป็นคนไม่กำหนดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว จลตในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อชิตมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารถนาจะทูลถามปัญหา. ได้ยินว่าโมฆราชมาณพนั้น ถือตัวว่าเป็นคนมีปัญญากว่ามาณพทั้ง ๑๕ คน คิดจะทูลถามก่อน แต่เห็นว่าอชิตมาณพเป็นผู้ใหญ่กว่า จึงยอมให้ทูลถามก่อน ครั้นอชิตมาณพทูลถามแล้ว จึงปรารถนาจะทูลถามเป็นที่ ๒. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสห้ามว่า โมฆราชท่านรอให้มาณพอื่นถามก่อนเถิด. โมฆราชมาณพก็หยุดนิ่งอยู่.

ลำดับนั้น ดิสมเมตตเตยยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๒ ว่า ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือเต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานคตินรนของใครไม่มี ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้ง ๒ (คืออดีต กับ อนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) พระองค์ตรัสว่า ใครเป็นมหาบุรุษ ใครล่วงความอยากอันผูกใจสัตว์ในโลกนี้ จุจด้วยเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้ ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวมในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยากแล้ว มีสติระลึกอยู่ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบแล้ว ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายเสียได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือเต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานคตินรนของภิกษุนั้นแลไม่มี ภิกษุนั้นแล รู้ส่วน

ข้างปลายทั้ง ๒ ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง เรากล่าวว่า ภิกษุ นั้น แล เป็นมหาบุรุษ ภิกษุ นั้น แล ล่วงความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ คุ้งค้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ตีสสเมตตเตยมาณพหุลถามอย่างนี้แล้ว ปุณณกมาณพหุลถามปัญหาเป็นปัญหาที่ ๓ ว่า บัดนี้มีปัญหามาถึงพระองค์ผู้หาความหวาดหวั่นมิได้ รู้เหตุที่เป็นรากเง่าของสิ่งทั้งปวง ข้าพระเจ้าขอทูลถาม หม่อมมนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไร จึงบูชาัญญวงสรวงเทวดา ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้า.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หม่อมมนุษย์เหล่านั้น อยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชราทรุดโทรม จึงบูชาัญญวงสรวงเทวดา.

ป. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในัญญของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่ ?

พ. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น มุ่งลาภที่ตนหวัง จึงพูดสรรเสริญการบูชาัญญ รำพันถึงสิ่งที่ตนใคร่ดั่งนั้น ก็เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า ผู้บูชาัญญเหล่านั้น ยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้.

ป. ถ้าผู้บูชาัญญเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชราเพราะัญญของตนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลกหรือมนุษย์โลก ข้ามพ้นชาติชรา นั้นได้แล้ว ?

พ. ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยาน ดิ้นรนในโลกไหน ๆ

ของผู้ใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรา
กล่าวว่า ผู้นั้นสงบระงับแล้ว ไม่มีทุจริตความประพฤติชั่วอันจะทำ
ให้มัวหมองคุณความดีอันจับเป็นเขมา ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หา
ความอยากทะเยอทะยานมิได้ ข้ามพ้นชาติชราไปได้แล้ว.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ปุณณกมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว เมตตคฺวุมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๔ ว่า ข้าพระเจ้าขอทูลถาม
ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อความที่จะทูลถามนั้นแก่ข้าพระเจ้า ข้าพระ-
เจ้าทราบว่าจะทรงถึงที่สุดจบไตรเพท มีจิตอันได้อบรมดีแล้ว ทุกข์
ในโลกหลายประการ ไม่ใช่แต่อย่างเดียวนี้ มีมาแล้วแต่อะไร ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิด
แห่งทุกข์ เราจะบอกแก่ท่านตามรู้เห็น ทุกข์ในโลกนี้ มีอุปธิคือกรรม
และกิเลสเป็นเหตุ ล้วนเกิดมาก่อนแต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลา ไม่รู้แล้ว
กระทำอุปธินั้นให้เกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมถึงทุกข์เนื่อง ๆ เหตุนั้น เมื่อรู้
เห็นว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่ากระทำให้เกิดมี.

ม. ข้าพระเจ้าทูลถามข้อใด ก็ทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่
ข้าพระเจ้าแล้ว ข้าพระเจ้าขอทูลถามข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์ทรงแก้
อย่างไรผู้มีปัญญาจึงข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่ คือชาติชราและโสภพิโร
ราพันเสียได้? ขอพระองค์จงทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพระเจ้า
เพราะว่าพระธรรมนั้น พระองค์ทราบแล้ว.

พ. เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเอง ในอรรถภาพนี้
ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่นว่า คืออย่างนี้ ๆ ที่บุคคลได้ทราบแล้ว

จักเป็นผู้มีสติข้ามความอยากอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ม. ข้าพระเจ้ายินดีธรรมที่สูงสุคนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ท่านรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต) ในส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) จงบรรเทาความเพลิดเพลิด ความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญญาณของท่านจักไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นของเราเสียได้แล้ว จักละทุกข์ คือชาติชราและโสภพิโรราพันในโลกนี้ได้.

ม. ข้าพระเจ้าขอบใจพระวาทของพระองค์อย่างยิ่ง ธรรมอันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว พระองค์คงจะละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ได้ทรงทราบธรรมนี้แล้ว แม้ท่านผู้รู้ที่พระองค์ทรงสั่งสอนอยู่เป็นนิตยไม่หยุดหย่อน คงละทุกข์นั้นได้ด้วยเป็นแน่ เหตุนั้น ข้าพระเจ้าจึงได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยตั้งใจจะให้ทรงสั่งสอนข้าพระเจ้าเป็นนิตยไม่หยุดหย่อนเหมือนอย่างนั้นบ้าง.

พ. ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ ผู้นั้นแล ข้ามล่วงเหตุแห่งทุกข์ ห้วงทะเลอันใหญ่นี้ได้แน่แล้ว ครั้นข้ามถึงฝั่งแล้ว เป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิต สิ้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้ว ถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เสียได้แล้ว เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ เรากล่าวว่า ผู้นั้นแลข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่เมตตญาณพหุลถามจะนี้แล้ว โศตกมาณพพหุลถามปัญหาเป็นคำรบ ๕ ว่า ข้าพระเจ้าพหุลถามพระองค์ ของจตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้า ๆ อยากฟังพระวาจาของพระองค์ ข้าพระเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว จะศึกษาข้อปฏิบัติอัน เป็นเครื่องดับกิเลสของตน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเป็นคนมีปัญญา มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เถิด.

ธ. ข้าพระเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ หากังวลมิได้ เทียวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก เหตุนั้น ข้าพระเจ้าขอถวายบังคม พระองค์ ขอพระองค์ทรงเปลื้องข้าพระเจ้าเสียจากความสงสัยเถิด.

พ. เราเปลื้องใคร ๆ ในโลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ เมื่อ ท่านรู้ธรรมอันประเสริฐ ก็จักข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสอันนี้เสีย ได้เอง.

ธ. ขอพระองค์ จงทรงพระกรุณาแสดงธรรมอันสังัดจากกิเลสที่ ข้าพระเจ้าควรจะรู้ สั่งสอนข้าพระเจ้าให้เป็นคนโปร่งไม่ขัดข้อง จุจ อากาศ สงบระงับกิเลสเสียได้ ไม่อาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเทียวอยู่ในโลกนี้.

พ. เราจะบอกอุบายเครื่องสงบระงับกิเลส ซึ่งจะเห็นเอง ไม่ ต้องเชื่อตามตันท่าว ที่บุคคลได้ทราบแล้ว จักมีสติ ข้ามความอยาก ที่ตรึงใจในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ธ. ข้าพระเจ้าขอใ้ใจอุบายเครื่องสงบระงับกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็น อย่างไร.

พ. ถ้าท่านรู้ว่า ความทะยานอยากเบื้องบนเบื้องต่ำท่ามกลาง เป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าทำความทะยานอยากเพื่อจะเกิด ในภพน้อยภพใหญ่.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โรคกามาณพทุธถามอย่างนี้แล้ว อุปสีวามาณพทุธถามปัญหาเป็นคำรบ ๖ ว่า ถ้าพึงเข้าพระเจ้าผู้เดียว ไม่ได้อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสได้ ขอพระองค์ ตรัสบอกอารมณ์ที่หน่วงเหนี่ยว อันเข้าพระเจ้าควรอาศัยข้ามห้วงนี้ แก่เข้าพระเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งอาภิญญายตนฌาน อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ๆ ดังนี้ ข้ามห้วงเสียดเถิด ท่านจงละ กามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัย เห็นธรรมที่สิ้นไปแห่ง ความทะยานอยาก ให้ปรากฏชัดทั้งกลางคืนกลางวันเถิด.

อ. ผู้ใด ปราศจากกำหนดในกามทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ล่วงฌานอื่นได้แล้ว อาศัยอาภิญญายตนฌาน (คือความเพ่งใจว่า "ไม่มีอะไร" เป็นอารมณ์) น้อมใจแล้วในอาภิญญายตนฌานอัน เป็นธรรมที่เปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐสุด ผู้นั้น จะต้องอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมบ้างหรือ ?

พ. ผู้นั้น จะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อม สิ้น ปีเป็นอันมาก เขาจะเป็นผู้ยังยืนอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น หรือ จะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของผู้เช่นนั้น จะเป็นฉันทใด ?

พ. เปลวไฟอันกำลังลมเป่าแล้วดับไป ไม่ถึงความนับว่าได้ไป แล้วข้างทิศไหน จันใด ท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกองนามรูปย่อมนับไปไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งชั้น) ไม่ถึงความนับว่าไปเกิดเป็นอะไร จันนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้น ดับไปแล้ว หรือว่าเป็นแต่ไม่มีตัว หรือจะเป็นผู้ตั้งอยู่ยั่งยืน หาอันตรายมิได้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้า เพราะว่า ธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว.

พ. ประมาณแห่งเบญจขันธ์ของผู้ที่ดับ ปรินิพพานแล้ว มิได้มีกิเลสซึ่งเป็นเหตุกล่าวผู้นั้นว่าไปเกิดเป็นอะไร ของผู้นั้น ก็มีได้มีเมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธเป็นต้น) อันผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว ก็ตัดทางแห่งถ้อยคำที่พูดถึงนั้นว่าจะไปเกิดเป็นอะไรเสียทั้งหมด.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อุปสีวมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว นันทมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๗ ว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีมีอยู่ในโลกดังนี้ ข้อนี้อย่างไร เขาเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิต ว่าเป็นมุนี.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวคนว่าเป็นมุนี ด้วยความเห็น ด้วยความสดับ หรือด้วยความรู้ เรากล่าวว่า คนใด ทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความหวังทะยานอยากเที่ยวอยู่ คนผู้นั้นแล ชื่อว่า มุนี.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ ด้วยความเห็น ด้วยความฟัง ด้วยศีลและพรต และด้วยวิธีเป็นอันมาก

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ประพฤติในวิธีเหล่านั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็น เครื่องบริสุทธิ ข้ามพ้นชาติชราได้แล้วบ้างหรือหาไม่ ข้าพระเจ้าทูลถาม ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพฤติเช่นนั้น เรากล่าว ว่าพ้นชาติชราไม่ได้แล้ว.

น. ถ้าพระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามห้วงไม่ได้ แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลกหรือมนุษย์โลก ข้ามพ้น ชาติชราได้แล้ว.

พ. เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์อันชาติชราครอบงำแล้วหมด ทุกคน แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้ ละอารมณ์ที่ ตนได้เห็นได้ฟังได้รู้ และคิดปรตกับวิธีเป็นอันมากเสียทั้งหมด กำหนด รู้ตัวหาว่าเป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ สมณพราหมณ์ เหล่านั้นแล ข้ามห้วงได้แล้ว.

น. ข้าพระเจ้าขอบใจพระวาจาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พระ- องค์ทรงแสดงธรรมอันไม่มีอุปธิ (กิเลส) ขอบแล้ว แม้ข้าพระเจ้า ก็เรียกสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ผู้ข้ามห้วงได้แล้ว เหมือนพระองค์ ตรัส.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่นั่นทมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว เหมกมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๘ ว่า ในปางก่อนแต่ศาสนาของ พระองค์ อาจารย์ทั้งหลายได้ยืนยันว่า อย่างนั้นได้เคยมีมาแล้วอย่างนี้ จักมีต่อไปข้างหน้า คำนั้นล้วนเป็นแต่ว่าอย่างนี้แล ๆ สำหรับแต่จะ

ทำความตริกฟุ้งให้มากขึ้น ข้าพระเจ้าไม่พอใจในคำนั้นเลย ขอ
พระองค์ตรัสบอกธรรมเป็นเหตุถอนตัณหา ที่ข้าพระเจ้าทราบแล้ว จะ
พึงเป็นคนมีสติ ข้ามลวงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลก แก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ชนเหล่าใด ได้รู้ว่าพระนิพพานเป็น
ที่บรรเทาความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟัง
แล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกแล้ว และได้รู้แล้วด้วยใจ และ
เป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ดั่งนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็น
แล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนผู้สงบระงับกิเลสได้แล้วนั้น ข้ามลวงตัณหา
อันให้ติดอยู่ในโลกได้แล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่หมกมณฑพทุลตามอย่างนี้แล้ว
โมฆราชมาณพ ประรภจะทุลตามปัญหาอีก พระศาสดาตรัสห้ามให้รอ
ก่อนเหมือนหนหลัง โศทเขยมาณพจึงทุลตามปัญหาเป็นที่ ๕ ว่า กาม
ทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามลวงความ
สงสัยเสียได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ความพ้นของผู้นั้น ที่จะเป็นอย่าง
อื่นอีกมิได้มี (อธิบายว่า ผู้นั้นพ้นจากกาม จากตัณหา จากความ
สงสัยแล้ว กามก็ดี ตัณหาก็ดี ความสงสัยก็ดี จะกลับเกิดขึ้น ผู้นั้น
จักต้องเพียรพยายามเพื่อจะทำตนให้พ้นไปอีก หามิได้ ความพ้นของผู้
นั้นเป็นอันคงที่ ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น).

ด. ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่ เป็นคนมี
ปัญญาแท้ หรือเป็นแต่ก่อตัณหาและทักขณิให้เกิดขึ้นด้วยปัญญา ซ้ำ-

พระเจ้าจะรู้จักท่านมุนินั้นได้ด้วยอย่างไร ? ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะเป็นแต่คนก่อค้นหา และทฤษฏีให้เกิดด้วยปัญญาก็หาไม่ ท่านจงรู้จักมุนีว่า คนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ อย่างนี้เถิด.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โตทยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ก็ประมาณพหุลถามปัญหาเป็นที่ ๑๐ ว่า ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมอันเป็นที่พึ่งพำนักของชนอันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง จุจเกาะอันเป็นที่พำนักอาศัยของชนผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสาคร เมื่อคลื่นเกิดที่น่ากลัวใหญ่แก่ข้าพระเจ้า อย่าให้เกิดทุกข์นี้มีได้อีก.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวว่านิพพานอันไม่มีกิเลส เครื่องกังวล ไม่มีค้นหาเครื่องถื้อมัน เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะนี้แลเป็นจุจเกาะ หาใช้ธรรมอื่นไม่ ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว คับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ประมาณพหุลถามอย่างนี้แล้ว ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๑ ว่า ข้าพระเจ้าได้ทราบว่าจะพระองค์มิใช่ผู้ใคร่กาม ข้ามล่วงห้วงกิเลสเสียได้แล้ว จึงมาเฝ้าเพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้หากิเลสมิได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาคือดวงตาเกิดพร้อมตรัสรู้ ขอจงแสดงธรรมอันระงับแก่ข้าพระเจ้าโดย

ถ่องแท้ เหตุว่าพระองค์ทรงผจญกิเลสตามให้แห่งหายได้ จุฑพระ-
อาทิตย์อันส่องแผ่นดินให้แห่งด้วยรัศมี ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญากว้าง
ใหญ่ราวกับแผ่นดิน ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติชราในอภัพนี้ที่
ข้าพระเจ้าควรจะทราบ แก่ข้าพระเจ้าผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงนำความกำหนัดในกามเสีย
ให้สิ้น เห็นความออกไปจากกามโดยเป็นความเกษมเถิด กิเลสเครื่อง
กัณฑ์ที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิ ซึ่งควรจะสละเสีย อย่าเสียค
แห่งใจของท่านได้ กัณฑ์ใดได้มีแล้วในปางก่อน ท่านจงให้กัณฑ์นั้น
เหือดแห่งเสีย กัณฑ์ภายหลังอย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอา
กัณฑ์ในท่ามกลาง ท่านจักเป็นคนสงบระงับกัณฑ์ได้เที่ยวอยู่ อาสวะ
(กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราช ของชนผู้ปราศจากความ
กำหนัดในนามรูปโดยอาการทั้งปวงมิได้มี.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ชตูกัณณนิมานพทุลตามอย่างนี้
แล้ว ภัทราวุธมาณพทุลตามปัญหาเป็นที่ ๑๒ ว่า ข้าพระเจ้าทูลขอ
อาราธนาพระองค์แล้ว ผู้ทรงละอาลัย ตัดตัณหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว
(เพราะโลกธรรม) ละความเพลิดเพลนเสียได้ ข้ามห้วงกิเลสพ้นไปได้
แล้ว ละธรรมเป็นเครื่องให้ดำริ (ไปต่าง ๆ) คือตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว
มีพระปรีชาญาณอันดี ชนที่อยู่ชนบทต่าง ๆ อยากจะฟังพระวาจาของ
พระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบทนั้น ๆ ได้ฟังพระวาจาของพระองค์
แล้ว จักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์ทรงแก้ปัญหาเพื่อชนเหล่านั้น
เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่ชนนั้น ควรจะนำค้นหาที่เป็นเหตุถึ่มัน ในส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง คือท่ามกลางทั้งหมดให้สิ้นเชิง เพราะเขาถึ่มันสิ่งใด ๆ ในโลก มารย้อมติดตามเขาได้โดยสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะเป็นค้ำวแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถึ่มันดังนี้ พึงเป็นคนมีสติไม่ถึ่มันกังวลในโลกทั้งปวง.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ภัทราวุธมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว อุทยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๓ ว่า ข้าพระเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มีพระสันดานปราศจากกิเลสฐิติ หาอาสวะมิได้ ได้ทรงทำกิจที่จำจะต้องทำเสร็จแล้ว บรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกามและโทมนัสเสียทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วงเป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธฺ์ มีความตริกประกอบด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า ว่าธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

อุ. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละอะไรได้ ?

พ. โลกมีความเพลิดเพลिनผูกพันไว้ ความตริกเป็นเครื่องสัญจรของโลกลนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละตัณหาเสียได้.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติระลึกร้อย่างไรอยู่วิญญานจึงจะดับ ข้าพระเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อจะทูลถามพระองค์ ขอให้ได้ฟังพระวาจาของพระองค์เถิด.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกร้อย่างนี้ วิญญานจึงจะดับ.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อุทฺทมมานพทูลถามอย่างนี้แล้ว ไปสาธตมานพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๔ ว่า ข้าพระเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงสำแดงพระปรีชาญาณในกาลเป็นอดีต ไม่ทรงหวั่นไหว (เหตุสุขทุกข์) มีความสงสัยอันตัดเสียได้แล้ว บรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือได้บรรลุรูปฌานแล้ว) ละรูปารมณทั้งหมดได้แล้ว (คือล่วงรูปฌานขึ้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง (คือได้บรรลุรูปฌานที่เรียกว่าอาภิญญัญญาตนะ) บุคคลเช่นนั้น จะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า พระตถาคตเจ้าทรงทราบภูมิที่เป็นที่ตั้งแห่งวิญญานทั้งหมด จึงทรงทราบบุคคลผู้เช่นนี้แม้ยังตั้งอยู่ในโลกว่ามีอริยาศยาน้อมไปในอาภิญญัญญาตนะภพ มีอาภิญญัญญาตนะภพ

เป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้น รู้ว่ากรรมอันเป็นเหตุให้เกิดใน
อากิญจัญญายตนภพ มีความเพติดเพลินยินดีเป็นเครื่องประกอบดังนี้
แล้ว ลำดับนั้น ย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรมในอากิญจัญญายตน-
ภวานั้น (คือธรรมที่เกิดพร้อมกันกับภวานั้น) แจ่มชัดโดยลักษณะ ๓
(คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัว) ข้อนี้เป็นญาณอันถ่องแท้ของ
พราหมณ์เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติกิเลสแล้ว.

ครั้งพระศาสดา ทรงแก้ปัญหา ที่โปลสาตมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว โมฆราชมาณพกราบทูลว่า ข้าพระเจ้าได้ทูลถามปัญหาถึง ๒
ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ทรงแก้ประทานแก่ข้าพระเจ้า ๆ ได้ยินว่า ถ้า
ทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์ทรงแก้ ครั้นว่าอย่างนี้แล้ว ทูลถาม
ปัญหาเป็นคำรบ ๑๕ ว่า โลกนี้ก็ดี โลกอื่นก็ดี พรหมโลกกับทั้ง
เทวโลกก็ดี ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ เหตุฉะนี้ จึงมี
ปัญหามาถึงพระองค์ผู้ทรงพระปรีชา เห็นล่องสามัญชนทั้งปวงอย่างนี้
ข้าพระเจ้าจักพิจารณาเห็นโลกอย่างไร ? มัจจุราช (ความตาย) จึง
จักไม่แลเห็น คือว่าจักไม่ตามทัน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาเห็น
โลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่าตัวของเราเสีย
ทุกเมื่อเถิด ท่านจักข้ามล่องมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่าน
พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจึงไม่แลเห็น.

ครั้งพระศาสดา ทรงแก้ปัญหา ที่โมฆราชมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว ปิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๖ ว่า ข้าพระเจ้าเป็นคน

แก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ดวงตาของข้าพระเจ้าก็
เห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพระเจ้าอย่าเป็นคนหลงใหลหาย
เสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้าควรรู้
เป็นเครื่องละชาติขราในอภัพนี้เสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านเห็นว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาท
แล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคน
ไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เป็น ๑๐ ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำ
ที่พระองค์ไม่ได้เห็นแล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้ทราบแล้ว ไม่ได้รู้แล้ว
แม้ย้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้า
ควรรู้ เป็นเครื่องละชาติขราในอภัพนี้เสีย.

พ. เมื่อท่านเห็นหมู่มนุษย์ อันตมหากครอบงำแล้ว มีความ
เดือดร้อนเกิดแล้ว อันชราถึงรอบข้างแล้ว เหตุนี้ ท่านจงเป็นคน
ไม่ประมาทละตัณหาเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ในกาลเป็นที่สุดแห่งปัญหา ที่พระศาสดาทรงพยากรณ์แก่ตน ๆ
มาณพ ๑๕ คน เว้นปิงคิยมาณพ ส่งใจไปตามธรรมเทศนา
ก็มีจิตพ้นจากอาสวะ ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน ส่วนปิงคิยะ เป็นแต่
ได้ญาณเห็นในธรรม. ได้ยินว่า ปิงคิยมาณพนั้น คิดถึงพราหมณ์
พาวรีผู้เป็นอาจารย์ ในระหว่างที่นั่งฟังพระธรรมเทศนาว่า ลูกของ
เราหาได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ไพเราะอย่างนี้ไม่ อาศัยโทษที่ฟังชาน
เพราะความรักอาจารย์นั้น จึงไม่อาจทำจิตให้สิ้นอาสวะ. มาณพ

๑๖ คนกับทั้งบริวารนั้นทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็น
ภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านทั้งหลายเป็นภิกษุมาเถิด ชรามันเรากล่าว
ดีแล้ว ท่านทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์เถิด ดังนี้. ฝ่ายพระปิงคิยะ
ทูลลาพระศาสดา กลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์แล้ว
แสดงพระธรรมเทศนาแก้ปัญหา ๑๖ ข้อนั้นให้ฟัง ภายหลังได้สดับ
โอวาทที่พระศาสดาตรัสสั่งสอน จึงทำจิตให้พ้นจากอาสวะได้ ส่วน
พราหมณ์พาวรีอาจารย์ บรรลุธรรมากิสมัยแต่เพียงชั้นเสขภูมิ.

ในภิกษุพวกนี้ พระโมฆราชได้รับยกย่องแห่งพระศาสดาว่าเป็น
เอตทัคคะแห่งสาวกผู้ทรงครองจิวรเศร้าหมอง. ด้วยเหตุอย่างไร ? การใช้
จิวรเก่าคร่ำครึจึงยกว่าเป็นดี จนถึงพระสาวกผู้ใช้จิวรเช่นนี้ได้รับ
สรรเสริญ. พระอรรถกถาจารย์พรรณนาถึงบุคคล ๔ จำพวก อันจะ
ฟังให้เลื่อมใสได้ด้วยอาการต่างกัน จำพวกหนึ่งถือประมาณในรูป
คือพอใจในการดูการเห็น เรียกว่า รูปปีปมาณิกา. คนจำพวกนี้
ได้เห็นการแสดงท่าทางต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการทำพิธี อย่างมีแห่พระ
พุทธรูป ทำสักการบูชาพระปฏิมาและพระเจดีย์ โดยนัยนี้ การแสดง
เรื่องสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จลงจากดาวดึงส์ก็ดี การแสดง
ท่าทางพระสงฆ์ทำสังคายนาที่ดี ที่ทำกันอยู่ในเทศกาลหรือในงานบุญ
เป็นอุบายชักจูงคนพวกนี้ให้เลื่อมใส. อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้ถือ
ประมาณในเสียง คือชอบฟังเสียง เรียกโฆสปีปมาณิกา คนจำพวก
นี้ ได้ฟังพระธรรมถกก็มีเสียงไพเราะเทศนา ย่อมได้ศรัทธาเลื่อมใส
โดยง่าย. การสวดโดยทำนอง เช่นว่าสรภัญญะก็ดี การเทศนา

โดยทำนอง เช่นเทศนามหาชาติก็ดี การทำบูชาทักษิณและอุปสมบท เป็นต้น มีปีพาทย์ประโคม ก็เพื่อชักจูงคนพวกนี้ให้เลื่อมใส. อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้ถือประมาณในของเศร้าหมอง ชอบคนประพฤติปอน การครองผ้าเก่าคร่ำคร่า เป็นอาการประพฤติปอนของภิกษุอย่างหนึ่ง. ภิกษุผู้ประพฤติปอน ย่อมเป็นที่เลื่อมใสของคนจำพวกนี้. โดยนัยนี้ ภิกษุผู้ประพฤติแตกต่างจากภิกษุอื่นในทางเพลง ๆ เกิดแต่อหยาศัยก็ดี จงใจทำก็ดี โดยที่สุดเป็นเพราะจริตวิกาล คนทั้งหลายย่อมแตกตื่นกันนับถือ. อีกพวกหนึ่ง เป็นผู้ถือประมาณในธรรม ชอบใจเฉพาะข้อปฏิบัติ เรียกว่า ชัมมัตถมาณิกา. คนจำพวกนี้ ได้เห็นภิกษุตั้งอยู่ในสังวร รักษามรรยาทเรียบร้อย และได้ฟังธรรมอันพระธรรมกถึกแสดงมุ่งกล่าวเฉพาะข้อปฏิบัติ จึงเลื่อมใส เช่นพระสารีบุตรได้เห็นพระอัสสชิ และได้ฟังธรรมของท่านแล้วได้ความเลื่อมใส และได้ธรรมจักขุ. การเทศนาให้เหมาะแก่อุบัติเหตุ ถูกกาลเทศะสมแก่ภูมิและจรรยาของผู้ฟัง เป็นอุบายชักจูงคนจำพวกนี้ให้เลื่อมใส. พระรอยพระโมฆราชผู้ทรงจิตรเก่าคร่ำคร่า จักได้นำมหาชนผู้ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ยังคนผู้เลื่อมใสแล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น พระศาสดาจึงได้ทรงยกย่องดังกล่าวแล้ว.

นอกจากเรื่องดังกล่าวมา พระโมฆราชไม่ได้ปรากฏอีกต่อไป ในพระสูตรที่ออกชื่อถึงพระมหาเถระหลาย ๆ รูป ก็ไม่กล่าวถึงพระโมฆราชเลย.